KONJUNKTURBAROMETER FOR NORD-NORGE

HØST 2002

VERDISKAPING – hvem, hva, hvor?

SpareBank 1 Nord-Norge

www.snn.no

SND

Innhold

Konjunkturbarometer for Nord-Norge høsten 2002 utarbeidet av Norut Samfunn

Forord 3
Sammendrag 3
Hovedtendenser 4
Internasjonal økonomi 5
Utviklingen i norsk økonomi fremover 5
Konjunkturer i næringer i Nord-Norge 7
Konjunkturer i Norge 7
Samfunnsmessige konsekvenser 11
Innledning til sektoranalysene 13
Primærnæringer og marin sektor 14
Tradisjonelt fiske 14
Fiskeindustri 15
Fiskeoppdrett 16
Landbruk 17
Bergverk og industri 18
Reiseliv 20
Overnattinger 20
Hurtigruta 21
Energisektoren 22
Bygg og anlegg 23
Privat tjenesteyting 24
Varehandel og personlig tjenesteyting 24
Forretningsmessig og finansiell tjenesteyting 25
Offentlig sektor 26
Befolkning og arbeidsmarked 28
Befolkningsutviklingen 28
Endringer i demografiske tilvekstfaktorer 28
Arbeidsmarkedet 29

Arenabilag høsten 2002; Verdiskaping - hvem, hva, hvor?

Utarbeidet av Norut Samfunn og Nordlands Forskning Nordland Research Institute

Eventuelle henvendelser vedr.
Konjunkturbarometeret bes rettet til:

SpareBank 1 Nord-Norge
Utviklingsavdelingen
Storgt. 65
9298 Tromsø
Telefon 77 62 20 00
Telefax 77 65 52 11

Produksjon:
Fagtrykk Ide AS, Tromsø
Foto:
Ola Røe

Nord-Norge ved en skillevei

Verdens børser har i det nye årtusenet vist en sterkt fallende tendens. Den uvanlige sterke og langvarige reduksjonen av verdiene på de børsnoterte selskapene har flere årsaker; lav vekst, "boble-økonomi", fiktive regnskap og terrorfrykt. Historisk er det er vanskelig å finne lignende nedgangsperioder med et slikt sammensatt årsaksforhold.

Nord-Norge er i høyeste grad påvirket av dette store bildet bl.a. gjennom sviktende etterspørsel etter viktige industrivarer. I tillegg er landsdelen sterkt berørt av en usedvanlig sterk nasjonal økonomi preget av betydelig vekst, stramt arbeidsmarked og bruk av pengepolitiske virkemidler for å begrense veksten som i hovedsak skyldes et høyt offentlig forbruk. Resultatet er tap av konkurransekraft pga. sterk kronekurs, høyt rentenivå og høye kostnader. Konsekvensene av dette er avindustrialisering og vekst innenfor tjenesteytende sektor. For Nord-Norge betyr dette bortfall av arbeidsplasser, spesielt arbeidsplasser i distriktene.

For å stanse en negativ utvikling må vi i større grad fokusere på nye og utradisjonelle løsninger fremover. Landsdelens fordeler knyttet til god tilgang på råstoff er ikke lengre så tydelige. Råvarene fraktes dit hvor bearbeidingen kan skje til laveste kostnader, for deretter og sendes videre til markedene. Nord-Norges utfordring blir å ta del i den verdiskapningen som i dag skjer utenfor landsdelen. Dette inneærer at det primært må fokuseres på markedskompetanse og merkevarebygging. Problemene løses neppe kun gjennom økt effektivitet og fokus på kvantitet.
I denne konteksten er det igjen all grunn til å beklage at vi innad i landsdelen ikke makter å forene ressursene for felles utvikling. Lokaliseringsdebatter bør benyttes til å skape engasjement og initiativ i stedet for å virke ødeleggende for utvikling. Vi må fokusere på landsdelens muligheter i en periode hvor mange piler peker nedover. I motsatt fall er det en reell fare for at sentraliseringen øker og at vi ikke klarer å beholde den mest kompetente arbeidskraften i landsdelen.

Høstens "Konjunkturbarometer for Nord-Norge" er et produkt av et godt samarbeid mellom SND i Nordland og Troms, SpareBank1 Nord-Norge og forskningsmiljøene i Bodø og Tromsø. Vi mener Konjunkturbarometeret gir et godt overblikk over utviklingstrekkene, og at dette vil gi grunnlag for konstruktive diskusjoner om mulighetene i landsdelen fremover.

Tromsø, 19. november 2002
Hans Olav Karde (sign.)
Adm. direktør
SpareBank 1 Nord-Norge

NORUT Samfunnsforskning AS har det faglige ansvaret for utarbeidelsen av Konjunkturbarometret.** Barometeret gir innledningsvis en oversikt over de lange linjer i konjunkturutviklingen i Norge og Nord-Norge etter 1980. Å ha grep om hovedmønstret i den langsiktige utvikling er viktig for å kunne tolke både kortsiktige utviklingstrekk og for å forstå sentrale sammenhenger i samfunnsøkonomien.

Hovedvekten i konjunkturbarometeret er likevel lagt på å beskrive og analysere tilstanden, utsiktene og utfordringene for enkeltbransjer nå. Vi nytter de fleste tilgjengelige kilder for å få med oss både de mest aktuelle hendelser, og mer gjennomgripende utviklingstrekk og utfordringer. Rapporten inneholder også et utsyn over de ferskeste tendenser både når det gjelder den demografiske utviklingen og utviklingen på arbeidsmarkedet.
Opplegg og utkast til denne rapporten er lagt fram og drøftet i en referansegruppe våre oppdragsgivere har nedsatt. De takkes alle herved for gode råd og nyttige innspill.* Vi takker også alle andre både fra næringsliv og offentlig virksomhet som har bidratt med data og kommentarer. Ansvaret for konklusjonene står imidlertid for NORUT Samfunnsforskning AS sin regning.

Tromsø, 28.10. 2002

Sammendrag

Både internasjonal og norsk økonomi er preget av usikkerheten knyttet til det forventede omslaget i verdensøkonomien. Veksten i norsk økonomi var moderat i første halvår. Bruttoinvesteringene og eksporten er redusert, mens konsumet i husholdningene og i offentlig forvaltning har økt. Den internasjonale nedgangen har ført til redusert etterspørsel på verdensmarkedet. Samtidig har den norske kronekursen styrket seg grunnet høyt norsk rentenivå, lav internasjonal vekst og usikkerhet i de internasjonale finansmarkedene. Utviklingen totalt for Norge har vært svak vekst, og det samme gjelder for Nord-Norge.

Høyt rentenivå og høy lønnsvekst sammenlignet med våre viktigste handelspartnere, samt sterk kronekurs, skaper problemer for konkurranseutsatt industri. Dette har særlig i de 3 siste månedene medført en rekke konkurser og nedlegginger. En konsekvens av dette er en sterk økning i arbeidsledigheten. I forhold til september 2001 økte ledigheten med 25%. En så sterk økning har vi ikke hatt siden først på 1990-tallet. Ledigheten har nå spredt seg til praktisk talt alle yrker. Konjunkturnedgangen har foreløpig ikke ført til så sterk økning i arbeidsledigheten i Nord-Norge som i landet for øvrig.

Husholdningenes etterspørsel forventes å øke i 2003 pga høye lønnstillegg og nedgang i importpriser. En eventuell renteøkning vil spise opp deler av den forventede konsumøkningen.

Forskjellen i industriarbeiderlønningene mellom Norge og våre viktigste konkurrentland er nå på rekordstore 32%. Sterk kronekurs og høye lønnstillegg gjør at industrien vil fortsette å tape markedsandeler også i tiden framover. I landsdelen er det imidlertid fortsatt store forventninger til effekter av Snøhvitutbyggingen, eventuell annen petroleumsvirksomhet i Barentshavet, samt en økende optimisme til næringssamarbeid med Russland.

Førstehåndsprisene i fiskeriene har falt i første halvår i år. Fiskeridepartementet har sendt på høring et forslag om å innføre omsettelige rettigheter i fisket. En rekke fiskeindustribedrifter i landsdelen har gått konkurs. Industrien sliter både med råstofftilgangen og den høye kronekursen. Oppdrettsnæringen har etter gode priser i 2000 opplevd kraftige prisfall på sine produkter. Dette gjør 2002 til et tungt år også for oppdrettsnæringen.

Reiselivet hadde en forholdsvis god sommersesong i hele landsdelen. Antall overnattinger ved hoteller og andre overnattingssteder har falt svakt. Nedgangen var størst i kurs- og konferansesegmentet. Hurtigruta kan vise til solid vekst i antall passasjerer. Inntreden av Norwegian Air Shuttle på det innenlandske markedet har medført at SAS's monopol er opphevet. Dette har medført endringer i flyprisene, både for de strekningene hvor NAS flyr, men også de hvor SAS fortsatt har monopol.

Veksten har stagnert i bygg og anlegg. Det har vært en nedgang i boligbygging, og veksten i boligprisene har flatet ut.
Kraftbransjen har så langt i år hatt en høy produksjon og eksport. Sammen med en nedbørsfattig høst har det ført til at det er lav fyllingsgrad i magasinene. Strømprisene kan derfor bli svært høye i vinter. Den første strømmen er levert fra vindmølleparken Havøygavlen, og tidevannsmøllene i Kvalsundet forventes å levere strøm pr november. Snøhvitutbyggingen er i gang. Det er ikke aktuelt med nye utbygginger før konsekvensutredningen om petroleumsvirksomhet i Lofoten og Barentshavet er utført og vurdert.

Det slakkere arbeidsmarkedet i de store arbeidsmarkedskjerner på Østlandet har ført til en klar nedgang i nettoutflyttingen fra landsdelen. Aetat venter at ledigheten på landsbasis vil fortsette å øke i 2003, fra et årsgjennomsnitt på 75.000 ledige i 2002, til et årsgjennomsnitt på 87.000. En slik økning i ledigheten vil trolig medføre en ytterligere nedgang i nettoflyttingen fra Nord-Norge.

* Medlemmer av referansegruppen har vært fra SND Nordland: Bjørn R. Kymre og Bjarthe Vedvik og fra SpareBank 1 Nord-Norge i Bodø: Anne Lise Solås og John Alsos.
** Eirik Inge Mikkelsen og Paul Pedersen har utarbeidet perspektivdelen. Paul Pedersen har skrevet avsnittet om demografi og arbeidsmarked, og har vært prosjektleder for dette arbeidet. Frank Olsen har gjort det meste av arbeidet med de fleste sektoranalysene.

Hovedtendenser

Kronekursen (KKI) og rentedifferansen (12 mnd), 1/8-99 – 27/9-02.

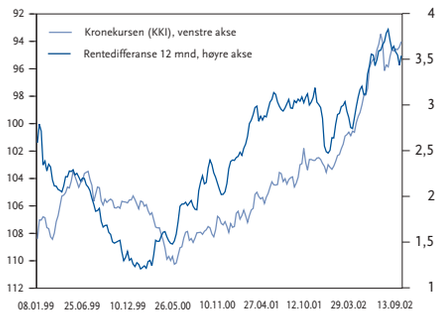

Kilde: Norges Bank

Utviklingen i Norsk økonomi

Veksten i norsk økonomi var moderat i første halvår i år. Bruttoinvesteringer og eksport er redusert, mens konsumet i husholdningene og i offentlig forvaltning har økt. Sysselsettingsveksten er lav og presset i arbeidsmarkedet er avtagende.

Kronekurs og rente

Den norske krona har styrket seg betydelig det siste året, på grunn av lav internasjonal vekst, høyt norsk rentenivå og stor usikkerhet i de internasjonale finansmarkedene. Den sterke krona har bidratt til at import- og eksportprisene, målt i norske kroner, har falt kraftig. Prisfallet har så langt ikke påvirket verken norske konsumpriser eller lønningene. Styrkingen av kronekursen bidrar til å dempe inflasjonen, men også til å svekke lønnsomheten, sysselsettingen og lønnsevnen i konkurranseutsatte virksomheter. Sammenliknet med handelspartnernes valuta har kronen styrket seg med ca. 9% fra nyttår til utgangen av september i år. Norges Bank økte styringsrenta til 7% i juli. Høyt rentenivå og høy lønnsvekst, sammenliknet med handelspartnere, samt sterk kronekurs skaper problemer for konkurranseutsatt industri. Det gir igjen negative ringvirkninger til underleverandører.

Arbeidsledighet

Månedsstatistikken for arbeidsmarkedet viser at det i september var ca. 75.000 helt ledige og i tillegg gikk rundt 8.000 på ordinære arbeidsmarkedstiltak. I forhold til september 2001 økte arbeidsledigheten med 25%. En så sterk økning i arbeidsledigheten har vi ikke hatt siden først på 1990-tallet. Det er særlig ansatte innenfor industri som synker. Gjennom første halvår av 2002 har arbeidsmarkedet endret seg og for yrkesgrupper innen bygg og anlegg, undervisningsarbeid, helse-, pleie- og omsorgsarbeid, er arbeidsmarkedet nå betydelig mindre stramt.

Lønn og konsumvekst

Lønnsoppgjøret i 2002 var spesielt. Til tross for et mindre stramt arbeidsmarked ble oppgjøret høyt, spesielt i offentlig sektor. Så langt i 2002 har det kun vært en moderat vekst i husholdningenes konsum, til tross for den sterke veksten i husholdningenes realinntekter. Økt realrente gjennom 2002 og børsfall er faktorer som bidrar til å forklare den moderate økningen i konsumet.

Investeringen

Første halvår i 2002 var et bunnår for investeringer i Fastlands-Norge. Det er i hovedsak nedgang i investeringer i skjermede næringer, mens investeringer i industrien har tatt seg opp.

Import- og eksportpriser

Det har vært negativ eksportutvikling for de fleste produkttyper den senere tid og spesielt siste halvår. Denne utviklingen må sees i lys av svake internasjonale marked-er, høy lønnsvekst i Norge og den høye norske kronekursen. Siden første halvår i 2001 har det vært økning i eksport av verkstedsprodukter (utenom skip og plattformer) og raffinerte oljeprodukter. De fleste øvrige produktgrupper – med treforedlingsprodukter og kjemiske råvarer i fremste rekke – har bidratt negativt til eksportutviklingen, særlig gjennom siste halvår. Høy lønnsvekst og høy kronekurs trekker eksportprisene i hver sin retning. Høy lønnsvekst øker kostnadene og presser dermed eksportprisene opp. Mens høy kronekurs bidrar til å presse eksportprisene ned, fordi eksport blir betalt i utenlandsk valuta og dermed blir eksportprisene, målt i kroner, lavere. Det siste året har den siste effekten vært sterkest, og eksportprisene har hatt en negativ utvikling. Men, eksportprisnedgangen målt i norske kroner har vært svakere enn nedgangen på de internasjonale markedene, og det tilsier at norske bedrifter tapet markedsandeler på eksportmarkedet. Også importprisene har falt på grunn av den sterke norske krona, og dermed har også prisene på norske bedrifters leveranser til hjemmemarkedet falt det siste året, men klart svakere enn importprisene. Dette har medført at norske bedrifter også har tapt markedsandeler på hjemmemarkedet.

Internasjonal økonomi

Både internasjonal og norsk økonomi er preget av usikkerhet knyttet til det forventede omslaget i verdensøkonomien. I USA var det sterk vekst i 1. kvartal 2002, men på grunn av regnskapsjuks, uinnfridde resultatløfter og konkurser bremset veksten kraftig i 2. kvartal. Lavere aksjekurser og en svekket dollar gjenspeiler svekkede forventninger om fremtidig vekst. Boligmarkedet er en psykologisk viktig faktor for utviklingen i amerikansk økonomi. På grunn av sterk prisstigning på boliger i nedgangsperioden har det private konsumet holdt seg høyt. Dersom fallet på aksjemarkedet smitter over på boligmarkedet, kan det føre til en kraftig oppbremsing av privat forbruk og dermed medføre redusert økonomisk vekst. Forventningene til utviklingen i amerikansk økonomi er nå svakere. Men det antas at den amerikanske sentralbanken vil opprettholde den ekspansive pengepolitikken fremover og at USA unngår en ny resesjon. Også i euroområdet har veksten stagnert. Styrkingen av euroen har svekket industriens konkurranseevne og etterspørselsimpulsene fra verdensøkonomien er svake. Både privat forbruk og investeringer viser lav vekst, og ledigheten er på vei oppover. Sommerens flomskader vil i liten grad påvirke den økonomiske veksten i Europa sett under ett, selv om enkelte land i stor grad blir påvirket. Det forventes kun svak BNP-vekst i euroområdet i tiden fremover, og mye avhenger av utviklingen i amerikansk økonomi. Storbritannia har i europeisk sammenheng stor vekst, men også her har veksten falt i 2. kvartal. Svekkelsen skyldes det sterke pundet og dets implikasjoner på industriproduksjonen. Japan er fortsatt nede i en bølgedal og med vedvarende stigende arbeidsledighet er det ingen umiddelbare klare tegn på store forbedringer. Det er imidlertid forventninger om bedring, men det er basert på økt etterspørsel fra Europa og USA.

Oljeprisen har økt kraftig i 2002. Ut fra lagrene av råolje og ferdigprodukter i OECD-området og OPECs sannsynlige videreføring av produksjonskuttene, er det ikke grunn til å forvente prisstigning på olje i løpet av 2002 og første halvår av 2003, men et eventuelt amerikansk angrep på Irak og ytterligere uroligheter i Midtøsten kan fort gi økte oljepriser. En økning i oljeprisen på 10 dollar fatet i ett år vil gi en økning i den globale inflasjonen på ca. 1%, og medfører et fall i BNP-veksten på ca. 0,5%. Det vil i så fall si at veksten hos våre handelspartnere og markedene for norsk eksportindustri svekkes. Samtidig vil deler av norsk økonomi få en stimulans.

I løpet av 2002 har de internasjonale råvareprisene steget etter fall i fjor, og det forventes at de vil stige utover i 2. halvår 2002 og 2003. Metallprisene tok seg noe opp i 1. kvartal 2002, men stagnerte i 2. kvartal. Det forventes at de vil holde seg på dagens nivå i den nærmeste framtid.

Utviklingen i norsk økonomi fremover

Til tross for at norsk økonomi, med høy rente, lav ledighet, stort overskudd på handelsbalansen og sterk kronekurs, tilsynelatende går mot strømmen i forhold til internasjonal økonomi, er utviklingen i norsk økonomi i stor grad påvirket av internasjonal økonomi og internasjonale konjunkturer. Forventingene om norsk økonomi i tiden fremover er i stor grad styrt av hva man forventer om utviklingen i kronekursen. Svein Longva, Statistisk sentralbyrå, mener Norge bør vurdere å erstatte krona med euro. Han begrunner det med at kronekursen er "ustyrelig", mens euro vil kunne sikre industrien og konkurranseutsatt sektor stabile rammeforhold.

Den sterke norske kronekursen sammen med en svak utvikling på de internasjonale aksjemarkedene begrenser handlingsrommet i finanspolitikken, fordi verdien av petroleumsfondet blir vesentlig lavere enn antatt. Samtidig gir konjunktursituasjonen rom for en mer ekspansiv politikk. Fjerning av investeringsavgiften i høst og innføring av "barnehageforliket", gjør det rimelig å anta at handlingsrommet for endringer av skatter og avgifter i 2003 er brukt opp.

Rente

Det forventes at rentenivået holder seg ut 2002, for så falle i 2003. Forutsetningen er at lønnsoppgjøret neste år blir moderat. Grunnet problemer i konkurranseutsatt industri og økende ledighet, er dette en rimelig forutsetning.

Kronekurs

SSB antar at krona vil forbli sterk gjennom resten av 2002 og 2003, for så å svekkes gradvis gjennom 2004. Det er imidlertid stor usikkerhet knyttet til utviklingen av kronekursen. En eventuell krig i Irak eller andre lignende hendelser vil kunne medføre økte oljepriser og dermed en ytterligere styrking i kronekursen. Forventingene til internasjonal økonomi om økonomisk oppgang og økte renter i euroområdet og USA i løpet av 2003, impliserer at rentedifferansen mellom Norge og våre handelspartnere vil bli redusert. Redusert rentedifferanse vil bidra til redusert kronekurs.

Arbeidsledighet

Totalt sett medfører problemene i norsk industri og ringvirkningene gjennom underleverandører at arbeidsledigheten fortsetter å øke både i 2003 og 2004. I samme retning bidrar det høye rentenivået som virker dempende på det private forbruket og boliginvesteringene. Antall ansatte innen privat tjenesteyting forventes imidlertid å endre seg lite i de kommende år. Det forventes også at lønnsveksten og dermed veksten i husholdningens konsum de kommende år blir moderat, på grunn av økende ledighet, mindre press innenfor yrkesgrupper hvor presset i arbeidsmarkedet var størst for et år tilbake og moderate oppgjør i industrien.

Investeringer

Oljeinvesteringene forventes å øke moderat i perioden 2002-2004. Investeringene

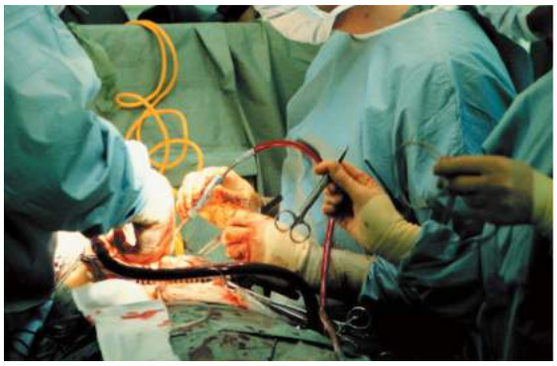

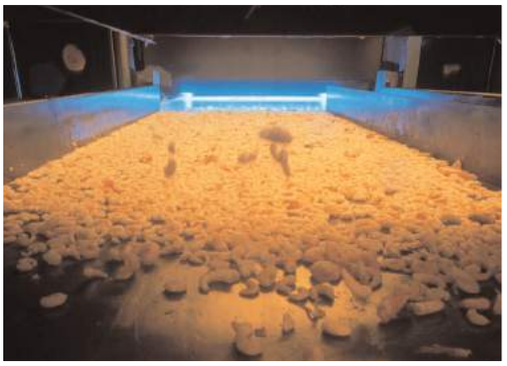

til leting, rørtransport og utbygging av nye felt antas å synke, mens investeringene til eksisterende felt og landanlegg antas å øke. Landanlegget tilknyttet Snøhvit-feltet er et LNG-anlegg, og norske entreprenører har liten erfaring med slike oppdrag. Majoriteten av kontraktene for utbygging har så langt gått til utenlandske bedrifter, slik at investeringer knyttet til landanlegg vil få en svært høy importandel. Det forventes økte investeringer i fastlandsbedriftene utenom industrien i 2003 og 2004. Totalt sett forventes kun en svak økning i investeringene i Fastlands-Norge for 2003 og 2004.

Konkurranseevne

Beregninger i makroøkonomiske modeller viser at de negative effektene av høy kronekurs og høyt lønnsnivå er betydelig sterkere på lang enn på kort sikt. Derfor forventes det at norske bedrifter fortsatt vil tape betydelige både hjemme- og eksportmarkedsandeler i de kommende årene, og spesielt i 2003.

Det foreslåtte statsbudsjettet har blitt presentert som et stramt budsjett. Forslaget har blitt godt mottatt av viktige aktører i norsk næringsliv. Stramt budsjett har nærmest vært et krav fra Norges Bank for at renta skal kunne reduseres. Mens flere økonomiske eksperter hevder at budsjettet ikke er stramt nok, og at det ikke vil føre til rentenedgang og dermed ikke til bedre forhold for den konkurranse utsatte sektor. Både regjering, storting og næringsliv i Norge er enige om at det må iverksettes tiltak for å få den norske renta ned, mens OECD[1] hevder at det faktisk er behov for en høy rente og kanskje enda høyere rente i Norge.

Makroøkonomiske hovedstørrelser 2001 –2004. Regnskap og prognoser. Prosentvis endring fra året før og nivå.

	Regnskap		Prognoser	
	2001	2002	2003	2004
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	2,5	2,9	2,8	3,5
Konsum i offentlig forvaltning	2,0	2,5	1,6	2,6
Bruttoinvestering i fast realkapital	-4,6	-0,1	2,5	1,6
Eksport	4,2	1,0	2,2	3,5
Import	0	1,8	4,9	4,2
Bruttonasjonalprodukt	1,4	1,3	1,5	2,6
Sysselsatte personer	0,5	0,1	0,3	-0,4
Arbeidsledighetsrate (nivå)	3,6	3,9	4,2	4,8
Lønn per normalsårsverk	5,0	5,2	4,6	4,4
Konsumprisindeksen (KPI)	3,0	1,2	2,1	2,0
Husholdningenes sparerate (nivå)	4,6	6,1	5,8	6,1
Pengemarkedsrente (nivå)	7,2	7,0	6,9	6,7
Utlånsrente, banker (nivå)	8,8	8,6	8,4	8,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

[1]OECD – Economic Survey – Norway 2002.

Konjunkturer i næringer i Nord-Norge

Konjunktursvingninger har stor betydning for sysselsettingsutviklingen i privat sektor i Nord-Norge. Et slående trekk er at etter konjunkturomslaget i 1993 var veksten i sysselsettingen i Nord-Norge langt lavere enn landsgjennomsnittet. Et annet at sysselsettingen har sunket etter det nye konjunkturomslaget i 1998, mens den på landsbasis har økt. Svingningene har sammen med virkninger av langsiktige trender dyptgripende virkninger på en rekke samfunnsfelter i landsdelen.

I forhold til vårens utgave vil vi gå dypere inn i konjunkturens betydning for norsk og nordnorsk økonomi i etterkrigstiden, men med fokus på de siste 20 år. Vi viser hvordan konjunkturendringene og underliggende trender har påvirket utviklingen i ulike bransjer. Deretter ser vi kort på de virkninger konjunktursvingninger har på arbeidsmarkedet og flyttemønstret. Til slutt gir vi en kort skisse av hvordan dette har bidratt til å endre samfunnsstrukturen i landsdelen på noen viktige områder.

Konjunkturer i Norge

Norsk økonomi var fra 1950-tallet og fram til slutten av 1970-tallet i liten grad preget av konjunkturer. De konjunkturbølgene som var, hadde sitt opphav i utenlandske markeder for norske industriråvarer og halvfabrikata.[2] Renter og valutakurser var ikke drivere da det var effektiv kontroll med begge disse. På 1980-tallet ble konjunktursvingningene i Norge langt kraftigere enn de hadde vært tidligere. De var ute av fase med konjunkturer i utlandet, og samlet produksjon svingte mer enn industriproduksjonen. Begge disse forholdene peker mot at den norske innenlandske økonomien var blitt viktigere for konjunkturutviklingen enn påvirkningen fra utlandet.[3]

Det var flere endringer som sammen bidro til å endre virkemåten i økonomien i løpet av 70- og 80-tallet. Framveksten av oljesektoren utover 1970-tallet var sentral, særlig etter at oljekrisen i 1974 medførte en betydelig høyere oljepris. Videre skjedde det flere dereguleringer i norsk økonomi. Dette gjaldt både på bygge-, bolig-, kredittog valutamarkedene. Sammen med avviklingen av lavrentepolitikken medførte disse deregulerингene sterkere koblinger mellom forbruk og investeringer på noen sektorer og en sterkere intern sektoravhengighet enn det en hadde tidligere. Uttrykt i samfunnsøkonomisk terminologi ble multiplikatorene i økonomien større.[4] Dette innebærer bl. a. at finanspolitikken virket sterkere enn før endringene. Utviklingen på de internasjonale pengemarkedene har også fått økt betydning for norske konjunkturutvikling etter at norsk kredittpolitikk og Norges Banks pengemarkedspolitikk har blitt endret.

I forrige utgave av Konjunkturbarometer for Nord-Norge brukte vi arbeidsledighetsraten som en indikator på konjunktursvingningene. I denne utgaven vil brutto nasjonalprodukt for Fastlands-Norge brukes som indikator for svingningene i norsk økonomi samlet, og bruttoprodukt og sysselsetting på bransjenivå.[5] For å få fram konjunkturutviklingen i økonomien må man skille konjunktur-svingningene fra den langsiktige trenden i utviklingen og eventuelle sesongvariasjoner og tilfeldige hendelser.[6] Den observerte utviklingen i BNP for Fastlands-Norge vil altså være en sum av disse faktorene: Observert utvikling = konjunktur + trend + sesong + tilfeldige hendelser. Å skille konjunkturene fra den langsiktige trenden er ikke uproblematisk. Vi velger imidlertid her å beregne trenden som en lineær utvikling. Dette er forsvarlig siden vårt hovedformål kun er å gi en grov illustrasjon på sammenhengen mellom utviklingen innefor ulike sektorer og konjunkturutviklingen.

Figur 1.1 angir trend og faktisk utvikling i norsk økonomi fra 1980 til 2000. Vi ser konjunkturbunnene i 1983 og i 1992/93, samt konjunkturtoppene i 1986/87 og i 1998. Konjunkturutviklingen kommer

Figur 1.1 BNP for Fastlands-Norge 1980-2000 i faste priser, samt lineær trend for samme

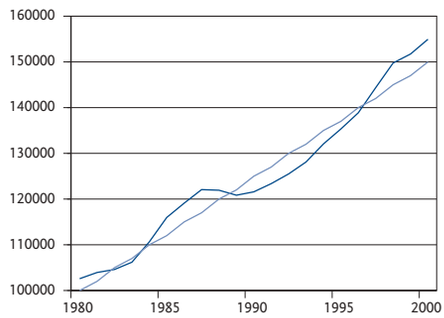

[2] Wettergren, K (1978): "Konjunkturbølger fra utlandet i norsk økonomi". Samfunnsøkonomiske studier 36, SSB. Bjerve, P.J (1981): Kva hende I Norge I 1970-årene-konjunkturpolitisk. Sosialøkonomen, 5:10-21.
[3] Johansen, PR og T Eika (2000): "Drivkrefter bak konjunkturforløpet på 1990-tallet" i NOU 2000:21.
[4] Hove, SI og T Eika (1994): "KVARTS: Modellen bak prognosene". Økonomiske analyser 9/94, SSB.
[5] Å holde oljevirksomheten og utenriks sjøfart utenom verdiskapningsmålet for Norge når man fokuserer på konjunktursvingninger er svært vanlig. De to sektorene som da holdes utenom er i liten grad påvirket av utviklingen i norsk innenlands økonomi. Samtidig påvirker oljesektoren konjunkturene betydelig.
[6] Bjørnland, HC (2002): "Konjunkturforskningen i et historisk lys. Er konjunktursvingningene like reelle som før?", Økonomisk Forum 1/2002, Oslo.

Utviklingen i sysselsettingen i Nord-Norge

Figur 1.2 Ulike konjunkturindikatorer for Norge 1980-2000

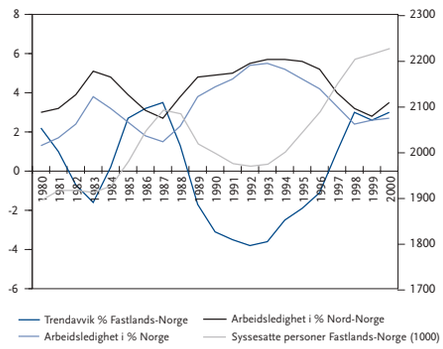

Figur 1.3 Konjunkturutviklingen i industrien 1980-2000

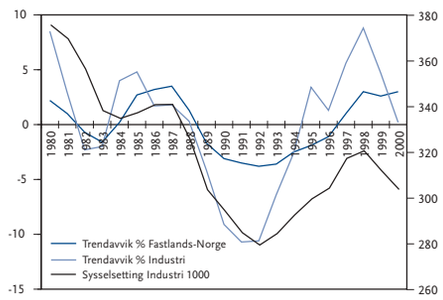

Figur 1.4 Konjunkturutviklingen i Bygg og anlegg og Finansiell og forretningsmessig tjenesteyting

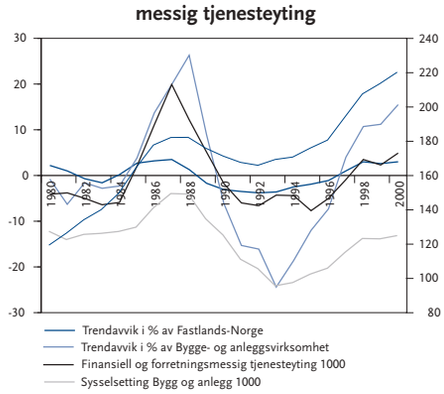

imidlertid mer tydelig fram når vi fokuserer på trendavviket i neste figur.

Konjunktursvingninger i ulike næringer

Den nedgangskonjunkturen vi nå er inne i, synes å være sterkere enn først antatt. Den har så langt først og fremst slått ut i de konkurranseutsatte næringer. En vedvarende nedgang i konkurranseutsatte næringer gir imidlertid etter hvert betydelige ringvirkninger til skjermede næringer.

Figur 1.2. viser trendavviket i % for BNP for Fastlands-Norge, samt sammenhengene mellom denne indikatoren, og ledighet og sysselsetting. Vi ser at stort sett går ledighetsraten opp når BNP for Fastlands-Norge går ned, og vise versa. Videre følger sysselsettingen konjunkturene angitt ved BNP. Konjunkturbildet i Nord-Norge er et speilbilde av konjunktursvigningene på nasjonalt nivå, og den nakne ledigheten (nettoledigheten) ligger 0,5-1,5 prosentpoeng over landsgjennomsnittet.
Vi merker oss også at på slutten av 1990-tallet gikk ledigheten opp, samtidig som sysselsettingen gikk opp.

Ideelt sett skulle vi hatt data for utviklingen i bruttoprodukt i næringer i Nord-Norge for å kunne vise om disse har en annen konjunkturutvikling enn næringene samlet i Norge. Slike data finnes ikke.[7] Vi må nøye oss med å se på bruttoprodukt for næringer på nasjonalt nivå, og sysselsettingstall for landsdelen. Vi skal imidlertid først vise sammenhengen mellom konjunkturer for BNP for Fastlands-Norge, og bruttoprodukt og sysselsetting i noen få næringer på nasjonalt nivå. For Nord-Norge vil vi se på de hovednæringene som betyr mest for sysselsettingen.

Figur 1.3 viser trendavviket i % for bruttoproduktet i industrien, samt sysselsettingen i industrien. Industrien står for 25-37% av bruttoproduktet i Fastlands-Norge, og det sier seg selv at den dermed vil påvirke utviklingen i BNP totalt. Trendavviket for industriens bruttoprodukt ser i figuren ut til å lede konjunkturutviklingen noe i forhold til Fastlands-Norge samlet, i alle fall på 1980-tallet. For perioden 1979-1999 mener man at industriproduksjonen samlet er i fase med utviklingen i BNP for Fastlands-Norge.[8] Vi ser videre at sysselsettingsutviklingen har en klart nedadgående trend. Til tross for dette er konjunktursvingningene tydelige. Svingningene i sysselsettingen er noe forsinket i forhold til endringene i produksjonen. Det er selvsagt at det går raskere å justere produksjonsvolumet enn å si opp eller ansette personer, men at det er såpass tydelig på våre årlige gjennomsnittstall, er noe overraskende.

Bygg og anlegg og Forretningsmessig og finansiell tjenesteyting er to konjunkturfølsomme næringer. Figur 1.4 viser svingningene i trendavvik og sysselsetting for disse to næringene, samt trendavviket for BNP i Fastlands-Norge. Vi legger merke til at trendavviket er langt større for disse to næringene enn for Fastlands-Norge samlet. Det ser videre ut til at svingningene er litt forsinket i forhold til Fastlands-Norge samlet. Det kan virke som om sysselsettingsutviklingen følger utviklingen i bruttoprodukt nærmere enn tilfellet var for industrien. Dette er næringer hvor arbeidskraften er relativt sett viktigere for produksjonsvolumet enn den er for industrien.

Oppsummert kan vi si at sysselsettingsutviklingen følger svingningene i konjunkturene for disse næringene vi har sett på, men at det i varierende grad er forsinkelser i effekten på sysselsettingen i forhold til produksjonsvolum. Det er imidlertid godt mulig å bruke sysselsettingsdata som indikator på konjunktursvingninger i ulike bransjer, når man tar hensyn til disse faktorene. Vi skal derfor følge utviklingen i sysselsettingen i de ulike næringer i Nord-Norge mellom 1986 og utgangen av 2001, altså over en 16 årsperiode.[9]

Utviklingen i sysselsettingen i Nord-Norge

Det første spørsmålet vi skal reise er i hvilken grad sysselsettingsutviklingen i

[7] De fylkesfordelte nasjonalregnskapene til Statistisk Sentralbyrå er bare laget for noen få år, og tallene er i tillegg for usikre.
[8] Johansen og Eika (2000); Vedlegg til NOU 2000:21.
[9] Det har vært ønskelig å følge utviklingen i alle fall tilbake til 1980. Vi har imidlertid ikke løpende statistikk over sysselsettingsutviklingen for perioden 1980-1985 på regionalt nivå.

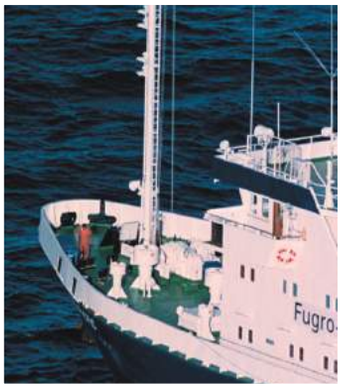

Endringer i sysselsettingen på bransjenivå i Nord-Norge

Nord-Norge er særegen? For å svare på dette må vi sammenligne sysselsettingsutviklingen i Nord-Norge med utviklingen på et høyere regionnivå og vi har valgt å sammenligne med landet som helhet, jf. figur 1.5. Utgangsåret 1986 er satt lik 100 og kurvene viser de relative svingningene i perioden 1986-2001. Vi ser at antall sysselsatte i Nord-Norge følger det samme hovedmønster som for landet som helhet etter 1980, men det er noen interessante avvik. For det første var nedgangen mellom 1988-1992 noe lavere (5 prosentpoeng) i Nord-Norge enn i landet som helhet. For det andre var sysselsettingsveksten i Nord-Norge langt lavere under høykonjunkturen (1994-1998) enn i landet som helhet, spesielt etter 1994. Mellom 1992 og 1998 var sysselsettingsveksten i Nord-Norge under halvparten av veksten for landet som helhet. For det tredje faller sysselsettingen i Nord-Norge etter 1998, mens det fortsatt kan registreres vekst på landsbasis.

Vi skal nå se nærmere på sysselsettingsutviklingen i offentlig- og privat sektor hver for seg, jf. figur 1.6. Ved en slik oppsplitting kan vi etablere en mer rendyrket sammenheng mellom konjunkturutvikling og sysselsetting, siden privat sektor er direkte påvirket av konjunktursvingninger. For å skape sammenlignbarhet over et såpass langt tidsspenn inneholder offentlig sektor en del virksomhet som i dag sorterer under privat sektor.[10] Offentlig sektor, slik vi har avgrenset den, var preget av sterk vekst i sysselsettingen i hele perioden fram til rundt 1993. Mellom 1988 og 1993 økte antall sysselsatte med nesten 12.500 personer eller med 18%. Sysselsettingen fortsatte å stige svakt fram mot 1996, men har deretter falt slik at antall sysselsatte i 2001 var om lag det samme som i 1993. At sysselsettingen i offentlig sektor faller, er et nytt trekk og skiller utviklingen på 1990-tallet fra utviklingen ikke bare på 1980-tallet, men i hele etterkrigstiden. Offentlig sektors jevne og til tider sterke vekst har representert et sterkt stabiliserende element i samfunnsøkonomien som har hatt særlig stor betydning under lavkonjunkturene.

I privat sektor falt sysselsettingen med hele 17.200 eller 4% i løpet av lavkonjunkturen mellom 1988-1993. Etter konjunkturomslaget i 1993 steg sysselsettingen i privat sektor fram til utgangen av 1998 med over 9.300 eller 8%. Da den nye lavkonjunkturen eller avkjølningen satte inn rundt 1998, ble sysselsettingen redusert med mer enn 6.300 fram til utgangen av 2001. Dette var en nedgang på 5% i forhold til sysselsettingsnivået i 1998.

Endringer i sysselsettingen på bransjenivå i Nord-Norge

Primærnæringene

Primærnæringene består av landbruk, skogbruk, fiske og fangst og oppdrett. Disse sysselsatte i 1986 18.600 personer. Primærnæringene har hatt en sterk, men noe ujevn nedgang i sysselsettingen hele perioden etter 1986, se figur 1.7. Ved utgangen av 2001 var antall sysselsatte under 13.800, dvs. over 4.800 eller 26% færre enn i 1986. Vi kan merke oss at mellom 1996-1998 økte sysselsettingen svakt, og at sysselsettingen falt meget sterkt etter 1999. Den gode perioden mellom 1996-1998 har sammenheng med relativt gode år både i fiske og oppdrett, mens nedgangen de siste år reflekterer økte problem både innen fiske og oppdrett, samt en utstrakt nedlegging av driftsenheter i jordbruket. Nedgangen i sysselsettingen skyldes bare delvis konjunkturvirkninger. Produksjonen av jordbruksprodukter går i all hovedsak til innenlandsmarkedet og er ikke påvirket av konjunktursvigninger. Dette gjelder ikke fiskeriene og oppdrett. Nedgangen i sysselsettingen i denne delen av primærnæringene er både en virkning av stadige rasjonaliseringer og av konjunktursituasjonen siden konkurranseevnen i salgsleddet og markedsadgang er viktig for utviklingen i næringen.

Figur 1.5 Sysselsettingsutvikling i Norge og Nord-Norge. Indeks: 1986=100

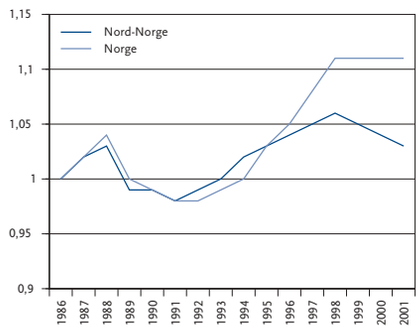

Figur 1.6 Sysselsetting i offentlig og privat sektor i Nord-Norge

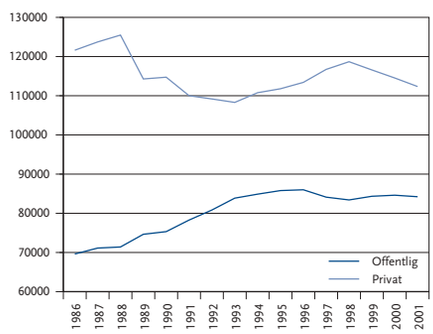

Figur 1.7 Sysselsettingsutvikling i Nord-Norge 1980-2002 innen primærnæringene, industrien og varehandel og hotell og restaurant

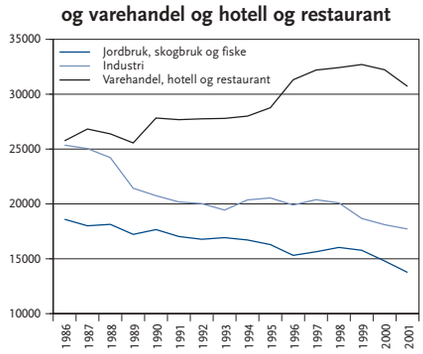

[10] På 1990-tallet har det skjedd en AS-ifisering av en lang rekke virksomheter i statlig sektor (postverket, televerket er gode eksempler). For vårt formål er sammenlignbarhet over tid viktigst, noe som har medført at denne virksomheten i alle år er gruppert under offentlig sektorer. Offentlig sektor omtales senere ut fra en annen næringsgruppering.

Figur 1.8 Sysselsetting i Nord-Norge innen Bygg og anlegg, Transport, Post og Tele og Finans, Forsikring og Forretningsmessig tjenesteyting

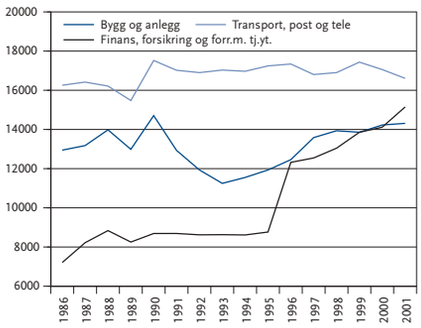

Industri

De fleste større industribransjene i landsdelen er direkte eksportrettet, eller de er underleverandører til annen konkurranseutsatt industri i Norge og er derfor konjunkturfølsomme. Sysselsettingen i industrien falt allerede før konjunkturskiftet i 1988, og sysselsettingen falt sterkt fra 1987-1989 og noe mindre fram til 1993. I denne perioden (1988-1993) minket sysselsettingen med mer enn 4.800 eller nær 20%. Etter konjunkturomslaget i 1993 var det kun en svak økning i industrisysselsettingen. Etter 1997, da det skjer et omslag i konjunkturutviklingen (nedkjøling), faller sysselsettingen på ny slik vi så det på slutten av 1980-tallet. Ved utgangen av 2001 var den totale industrisysselsettingen så vidt mer enn 17.700, dvs. 9% færre enn i bunnåret under lavkonjunkturen i 1993.

Varehandel, hotell og restaurantvirksomhet

Sysselsettingen i hotell og restaurantvirksomhet er konjunkturavhengig. Nivået på de innenlandske reiser og spesielt utenlandsturismen svinger og er klart preget av konjunkturendringer[11]. Varehandelen er sterkere preget av svingninger i den innenlandske etterspørselen, og er kun delvis konjunkturpreget. Ser vi på sysselsettingsutviklingen i næringen var denne svakt stigende helt fram til 1990, og deretter holdt den seg noenlunde konstant fram til 1994. I høykonjunkturen som fulgte, steg sysselsettingen sterkt fram til 1997. I perioden 1995-1997 økte sysselsettingen med nesten 4.200 personer eller med 15%. Etter 1997 dempes veksten og sysselsettingen avtar fra 1999 og synker med 5% fram til utgangen av 2001.

Bygg- og anleggsvirksomheten

Bygg- og anleggsvirksomheten er sterkt konjunkturavhengig, men svigningene er som regel noe faseforskjøvet, dvs. på etterskudd i forhold til den alminnelige konjunkturutviklingen, jf. figur 1.8. Byggeprosjekter i privat sektor besluttes i gode tider og noen av dem må fullføres i dårlige tider[12]. Veksten i sysselsettingen varte helt fram til utgangen av 1989, men falt deretter meget sterkt. I løpet av de neste 3 årene fram til utgangen av 1993, falt antall sysselsatte med 3.460 eller med 24%. Sysselsettingen steg imidlertid igjen ganske sterkt fram til 1998 og noe svakere fram til i dag, helt i takt med konjunkturutviklingen. Ved utgangen av 2001 var sysselsettingen nesten like høy som i toppåret 1989. Om den nåværende konjunkturnedgangen forverres, vil dette fort slå ut i et lavere aktivitetsnivå med nedgang i sysselsettingen etter en tid.

Transportnæringen

Transportnæringen er sammensatt og bare delvis konjunkturømfintlig. Det er reselivsbransjen, særlig turisme, ferie og fritidsreiser og i noen grad godstransport som svinger med konjunkturene.
Det har vært en betydelig nedbemanning i næringen grunnet rasjonaliseringer både inne godstransport, passasjertransport og innen post- og teleområdet. Saneringer av både gods- og passasjerruter i distriktene i landsdelen som følge av en sterk endring i bosettingsmønstret både på 1980-tallet og 1990-tallet, har også bidratt til nedbemanningen. Sysselsettingen økte fram til 1990, falt så litt fram til 1994 og har siden hatt en ujevn og svakt stigende tendens fram til 1999 da sysselsettingen var nær den samme som i toppåret 1990. I de to siste årene har sysselsettingen falt til det laveste nivå på 1990-tallet.
Sysselsettingsnivået i næringen framover vil bli preget av utviklingen både innen vareproduserende næringer og turisme, men også av utviklingen innen områder som telemedisin og kommunikasjonsteknologi generelt. Utviklingen her kan bidra til lavere reiseaktivitet både i privat og offentlig sektor.

Bank, finans, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting

Næringsområdet er konjunkturømfintlig, men i ulik grad i de enkelte segmentene. Sektoren er meget sammensatt og sterkt preget av ulike typer av kjededannelser. Næringen hadde sterk vekst i høykonjunkturen på 1980-tallet. Etter konjunkturomslaget i 1988 stoppet veksten opp og

[11] Utenlandsturismen er preget av gode og dårlige tider i de enkelte land, men er også sterkt ømfintlig for internasjonal uro, økt internasjonal spenning, krig eller spesielle begivenheter slik som 11. september.
[12] Offentlige tiltak på bygningsfrontet (motkonjunkturtiltak) og forsvarets relativt omfattende byggeprogrammer i Nord-Norge, har virket som et stabiliserende element på sysselsettingen i næringen, spesielt i Troms.

Samfunnsmessige konsekvenser

sysselsettingen holdt seg på om lag samme nivå helt fram til 1995. Etter 1995 økte sysselsettingen relativt raskt, og uten noen avdempning etter 1997. I 2001 var sysselsettingen i næringen over 6.500 eller 76% flere enn i 1995.

Sammenfatning

Konjunktursvingninger har stor betydning for sysselsettingsutviklingen i Nord-Norge, og ikke alltid de samme som for landet som helhet. Etter konjunkturomslaget i 1993 var veksten i sysselsettingen i Nord-Norge langt lavere enn landsgjennomsnittet. Etter det nye konjunkturomslaget i 1998 gikk sysselsettingen ned i landsdelen mens den økte på landsbasis. En forklaring på dette er næringsstrukturen i landsdelen. De vareproduserende næringer utenom jordbruket er i stor grad direkte eller indirekte knyttet opp mot eksportrettet virksomhet (fiske, havbruk, industri). I disse næringer skjer det kontinuerlige rasjonaliseringer som øker i krisetider. Landsdelens lave sysselsettingsandel i privat tjenesteyting er en annen faktor som bidrar til å forklare den lave sysselsettingsveksten i oppgangskonjunkturer. Det er innen denne næringsgruppen veksten har vært særlig sterk. Et nytt trekk i bildet er at veksten i offentlig sysselsetting stopper opp i andre halvdel av 1990-tallet. En viktig grunn til dette er sentraliseringen av statlige arbeidsplasser gjennom omstillinger og ikke minst gjennom AS-ifiseringen av statlige virksomheter.

Samfunnsmessige konsekvenser

Svingninger og endringene i sysselsettingsmønstret gjennom de siste 20 år som både er en virkning av langsiktige trender og konjunktursvigninger, har hatt dyptgripende virkninger på en rekke felter i samfunnet. Vi skal kun nøye oss med å poengtere noen slike.[13]

Konjunkturendringer har en sterk innvirkning på befolkningsutviklingen i Nord-Norge, først og fremst fordi endringer i arbeidsmarkedet virker direkte inn på flyttemønstret. I lavkonjunkturer synker den geografiske mobiliteten betydelig fordi de som har arbeid holder på sine stillinger.

Fordi utbudet av ledige stillinger synker sterkt i lavkonjunkturer skjer det en opphopning av i hovedsak unge arbeidsledige personer. Dette skyldes at nyrekrutteringen til næringslivet bremses sterkt opp, samtidig som mange som er i arbeid skyves ut i ledighet. Siden arbeidsledigheten i så stor grad rammer de unge, iverksetter myndighetene gjerne en rekke tiltak for å forebygge langsiktige skadevirkninger i arbeidsstyrken som følger med langtidsledighet. Et eksempel kan illustrere dette. Under lavkonjunkturen mellom 1988-1993 ble både arbeidsmarkedstiltakene og antall studieplasser, særlig på universiteter- og høyskoler, trappet kraftig opp. I årene mellom 1988-1993 skjedde det derfor en sterk opphopning i Nord-Norge av unge personer, mange med høyere utdanning og i sin mest mobile alder. Da oppgangen så smått begynte å gjøre seg gjeldende etter 1994 var Nord-Norge sterkt sårbar i forhold til regionale skjevheter i sysselsettingsveksten. Opphopingen under lavkonjunkturen medførte at rundt 36% av arbeidsstyrken tilhørte ledighets- og tiltaksbefolkningen eller student og elevbefolkningen på videregående nivå. Som vist i figur 1.5, ble veksten i sysselsettingen etter 1994 langt lavere i Nord-Norge enn i andre deler av landet. Veksten var særlig sterk i de tradisjonelle tilflyttingsområder på Østlandet. Sysselsetingsveksten i Oslo og Akershus var 3 ganger høyere i perioden 1994-1997 sammenlignet med Nord-Norge. Mange arbeidsledige, tiltakspersoner, nyutdannede og undersysselsatte måtte derfor søke arbeid der det var å finne. For mange ble dette utenfor landsdelen, noe som skapte den største utflyttingsbølgen i nyere tid.[14]

Hvordan endringer på arbeidsmarkedet strukturerer individuelle flyttebeslutninger er vist i figur 1.9. Studerer vi endringene i nettoinnflyttingen til det sentrale østlandsområdet ser vi at graden av nettoinnflyttinger er sterkt konjunkturpreget. Vi ser

Figur 1.9 Nettoinnflytting i Nord-Norge og i det sentrale østlandsområdet 1980-2001

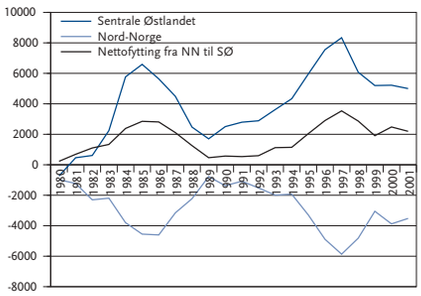

Kilde: Spesialtabeller. Statistisk sentralbyrå 2002.
* Det sentrale østlandsområdet inkluderer fylkene Oslo, Akershus, Østfold, Buskerud, Vestfold og Telemark.

[13] Dette tema vil bli fyldestgjørende behandlet i neste utgave av konjunkturbarometret.
[14] Pedersen,P. og M.Andersen (2001): Hva forklarer den store utflyttingen fra Nord-Norge på 1990-tallet. Notat NORUT Samfunnsforskning AS, Tromsø.

videre at brorparten av nettoutflyttingen fra Nord-Norge går til det sentrale østlandsområdet og at denne også varierer i takt med konjunkturutviklingen. Stor nettoinnflytting til det sentrale østlandsområdet gir stor nettoutflytting fra Nord-Norge, liten nettoinnflytting til det sentrale østlandsområdet gir mindre nettoutflytting fra Nord-Norge. Dette gjelder både på 1980-tallet, på 1990-tallet og inn i det nye hundreåret. Etter 1997 skjer det en viss avdempning i utflyttingen, noe som både er en følge av en uttømming av den opphopede befolkning i de foregående år og et mindre stramt arbeidsmarked i Nord-Norge og i andre landsdeler[15].

Siden konjunkturvekslinger øver så stor innvirkning på flyttemønstret, får dette også konsekvenser for flere sider ved den kvalitative sammensetningen av arbeidsstyrken i landsdelen. Når nettoutflyttingen er stor, slik den har vært under begge høykonjunkturer etter 1980, tappes Nord-Norge for særlig kvalifisert arbeidskraft, siden høyt kvalifiserte er betydelig overrepresentert blant flyttere. Sammenlignet med landet som helhet, har det likevel ikke skjedd noen kvalifikasjonsmessig utarming av landsdelen på 1990-tallet. Veksten i andelen av befolkningen med høyere utdanning har vært like sterk som gjennomsnittet for landet. Dette skyldes at det under nedgangskonjunkturen mellom 1988-1993 skjedde en særlig sterk kvalifikasjonsvekst[16] i Nord-Norge, og at de personrettede tiltak i Tiltakssonen Finnmark og Nord-Troms medførte en netto tilførsel av høyt utdannet arbeidskraft[17].

En skulle også tro at de to store utflyttingsbølgene, jf figur 1.9, hadde gjort dype innhogg i den yngre del av arbeidsstyrken. Siden flytting er en sterkt aldersselektiv prosess, hopes yngre årsklasser opp i tilflyttingsområder og de yngre aldersklasser tynnes ut i fraflyttingsområder.

Aldersstrukturen i Nord-Norge er imidlertid totalt betraktet bare moderat forskjellig fra landsgjennomsnittet. De forskjeller som finnes (en noe lavere andel av personer mellom 20-30 år), betyr neppe noe fra eller til i forhold til fleksibilitet i arbeidsstyrken. Hovedgrunnen til denne normaliteten til tross for stor netto utflytting, var at det var mye å ta av. Målt mot landsgjennomsnittet var de kull som var klare for arbeidsmarkedet mellom 1988-1993 særdeles store i Nord-Norge.[18] Graden av fleksibilitet har også med kulturelle holdninger å gjøre. På dette punkt er det grunn til å tro at mobilitetsterskelen er høyere i Nord-Norge enn ellers i landet grunnet historiske forhold. Heller ikke kjønnsbalansen er særlig forskjellig i Nord-Norge i forhold til landet for øvrig.

Konjunkturendringer og spesielt nedgangskonjunkturer virker i retning av å framskynde og forsterke rasjonaliseringsprosesser og omorganiseringer i næringslivet. Slike omstillinger endrer ikke bare fordelingen av arbeidsplasser i selve produksjonsleddet lokalt, gjennom ulike rasjonaliseringsprosesser, men virker også inn på det organisatoriske plan. Dette kommer til utrykk gjennom omstillinger og omorganiseringer, for eksempel gjennom fusjoner, kjededannelser, konserndannelser eller andre organisatoriske grep. Begge sider ved rasjonaliseringene endrer både stillingsstrukturen og den geografiske fordelingen av arbeidsplassene. Disse prosessene har medført en sterk endring i bosettingsmønstret etter 1980. I 2002 bodde 67% av innbyggerne i tettbygde strøk mot 60% i 1980. Dette har gått sammen med en sterk endring i næringsstrukturen der hovedmønstret er en sterk reduksjon i sysselsettingen i vareproduserende næringer og økning i offentlig- og ulike typer av privat tjenesteyting[19].

[15] I perioden fra 1. september 2001 til 1. september 2002 økte arbeidsledigheten med 44% i Oslo og Akershus mot 25% på landsbasis, jf. Sysselsettingsstatistikken, Aetat, oktober 2002.
[16] Antall studieplasser på universitet og høgskoler vokste med 68% mellom 1988-1993 mot 60% på landsbasis , jf. Pedersen, P. og M. Andersen (1999): Når mange banker på, men få kommer inn. Rapport NORUT Samfunnsforskning AS. Tromsø.
[17] Pedersen, P. og M. Andersen (2001): Langtidseffekter av person- og bedriftsrettede tiltak i Finnmark og Nord-Troms. Rapport, NORUT Samfunnsforskning AS, Tromsø.
[18] Pedersen, P. og M. Andersen (1999): Når mange banker på, men få kommer inn. Rapport NORUT Samfunnsforskning AS. Tromsø.
[19] Pedersen, P (2002): Befolkning og arbeidsmarked i Nord-Norge 1980-2002. Rapport, NORUT Samfunnsforskning AS, Tromsø.

Innledning til sektoranalysene

Strukturelle endringer skjer kontinuerlig bl.a. som følge av teknologiske innovasjoner, endrede markedsbetingelser og endrede politiske rammebetingelser uavhengig av konjunkturendringer.
Sesongsvingninger er vanlig for mange forhold og i mange bransjer og i tillegg vil naturfenomener og tilfeldige hendelser kunne spille inn, særlig på kort og mellomlang sikt. Konjunkturendringer og spesielt nedgangskonjunkturer virker også i retning av å framskynde og forsterke rasjonaliseringsprosesser og omorganiseringer i næringslivet. Den utviklingen vi i det følgende skal beskrive innen ulike bransjer er summen av trend, sesong, konjunktur og tilfeldige hendelser.

Sektoranalysene har følgende struktur. Vi gir først en kort introduksjon av sektoren og beskriver deretter utviklingen som har vært den senere tid, og hva som forventes framover. Vi legger vekt på både å forklare hva som er viktig for utviklingen, i sektoren på kort sikt, og å plassere den kortsiktige sektorutviklingen inn i et langsiktig perspektiv. Hvis utviklingen i landsdelen fraviker fra den nasjonale utviklingen er det interessant. Det samme gjelder regionale forskjeller i utvikling innen landsdelen. Avslutningsvis ønsker vi å peke på utfordringer og handlingsalternativer som utviklingen stiller både private og offentlige aktører ovenfor.

Noen sektorer er mer utsatt for konjunktursvingninger enn andre og gjennomgår store strukturelle endringer. Andre er mer skjermede slik at det ikke kan registreres store endringer fra ett halvår til neste. Spalteplassen brukt på de forskjellige sektorene avspeiler dette. Av og til løfter vi fram og diskuterer i mer detalj spesielle trekk ved en sektor.

Bransjenes betydning er beskrevet ved hjelp av sysselsettingsandeler. Andre indikatorer, f.eks. bransjens andel av total produksjonsverdi, kunne vært brukt. Fokus på sysselsettingstallene betyr at vi til en viss grad ignorerer at næringene har hatt ulik utvikling i antall sysselsatte i forhold til produksjon og omsetning. På landsbasis har sysselsettingsandelen de siste 10 år gått ned i alle sektorer unntatt varehandel, finansiell og forretningsmessig tjenesteyting, offentlig forvaltning og sosial og personlig tjenesteyting. Endringene i sysselsettingsandelene reflekterer ikke endringene i produksjon og omsetning. En bransjes sysselsettingsmessige tyngde er likevel en interessant indikator i et regionalt perspektiv. En bedrift eller et anlegg er viktig for en region hovedsakelig gjennom sine regionale innkjøp av varer og tjenester og sin regionale sysselsetting som basis for bosetning. Bedriftsbeskatningen går i sin helhet til staten. Inntektsskatten går delvis til kommuner og fylkeskommuner. Fordeling av rammetilskudd til kommuner og fylkeskommuner avhenger av befolkningstall.

Sektorenes sysselsettingsandeler i prosent, 2001

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Primærnæringene	4	7	7	6	8
Bergverk og industri	15	9	11	7	10
Reiseliv	9	10	11	9	9
Energi	1	1	1	1	1
Bygg og anlegg	7	7	7	7	7
Privat tjenesteyting	33	25	23	28	21
Offentlig sektor	32	40	39	41	43
Totalt	100	100	100	100	100

Kilde: Arbeidsgiver- og Arbeidstagerregisteret

Primærnæringer og marin sektor

I dette kapitlet omtales primærnæringene, med fokus på marin sektor. Vi har valgt å ta med fiskeindustrien her, for å få den nødvendige helhet i omtalen av fiskeri- og havbrukssektoren. Marin sektor er en konkurranseutsatt sektor, mens landbruket i all hovedsak er en skjermet sektor. Markedsadgang, konkurranseevne og ressurstilgang er de viktigste faktorer for utviklingen i marin sektor. Norsk fiskeindustri er i større grad enn tidligere i en konkurransesituasjon med utenlandsk fiskeindustri om råstoffet, og dette har rammet filetindustrien spesielt hardt. Lave priser har preget oppdrettsnæringen og bidratt til å redusere marginene i næringen. I landbruket er den langsiktige trenden at det blir stadig færre og større bruk. Press fra andre næringer i Norge og EU/WTO om fjerning av eller reduksjoner i tollsatser og subsidier er av stor betydning for den videre utviklingen i landbruket.

Primærnæringene er viktigere for sysselsettingen i Nord-Norge enn i landet for øvrig. Dette gjelder for alle primærnæringene bortsett fra skogbruk. Finnmark er det fylket hvor primærnæringene er viktigst og Troms det fylket hvor primærnæringene er minst viktig. Finnmark skiller seg spesielt ut med en stor sysselsettingsandel i fiske og fangst og fiskeforedling.

Tradisjonelt fiske

Fiskeflåten i både landet som helhet og Nord-Norge har gjennomgått store strukturendringer over tid. Antall fartøy i flåten blir stadig færre, mens hvert enkelt fartøy stadig blir større både i tonnasje og motorkraft. Samtidig har antall fiskere blitt redusert, både de med fiske som hovedyrke og de med fiske som biyrke. Til tross for disse endringene har de nordnorske fylkenes andeler av antall fartøy totalt, antall fiskere totalt og hestekrefter totalt holdt seg tilnærmet konstant i perioden 1991-2001. Alle de tre nordnorske fylkene har hatt samme utviklingstendens med færre fartøy og fiskere og økt motorkraft.

Det er kun små endringer i total fangstmengde og fangstverdi av fangster levert fra norske fartøy i 1. halvår 2002 sammenliknet med 1. halvår 2001. Det er imidlertid endringer i fangstmengde og fangstverdi innenfor enkelte arter. Prisene har falt for alle hvitfiskene bortsett fra sei. Levert mengde torsk økte med 11% i perioden, mens førstehåndsverdien økte kun med 1%, noe som tilsvarer et prisfall på 9%. Sildefangsten ble redusert med 5%, mens førstehåndsverdien økte med 29%, noe som tilsvarer en prisøkning på 36%. Rekefangsten gikk ubetydelig opp, mens verdien falt med hele 25%, hvilket tilsvarer et prisfall på 28%.

Fiskerne har over flere år opplevd stabile og høye priser, men i 1. halvår i år har prisene falt. Ny minstepris på stor torsk fra 5. august i år er 16 kr pr. kilo, og minsteprisen for all torskefisk er redusert. Hvor lenge de nye misteprisene blir stående er usikkert, men dersom de blir stående ut året vil det bety en betydelig inntektsreduksjon for fiskerne. Prisene på pelagiske arter steg i første halvår i år sammenliknet med 1. halvår i 2001, men utviklingen i 2002 viser fall i prisene. Prisfallet skyldes flere forhold, bla har samkjøring blant russiske sildekjøpere bidratt til å dempe prispresset. Salget av sild har i løpet av oktober nærmest stoppet opp, og treg avsetning på markedet gjør at lagrene av sild bygges opp. Store kvanta skal omsettes i løpet av kort tid og minsteprisen på 4 kroner pr. kilo som FHL og Sildelaget ble enige om 12. august, synes å være for høy for markedet. Rekeprisene falt ytterligere mye på grunn av tilførsel av canadiske reker. Kapasiteten i reketrålere og kombinerte torske/reketrålere er stor, og antagelig for stor i forhold til rekeprisene og bestandsutviklingen. Havforskningsinstituttet har foreslått å innføre en totalkvote på reker (TAC). Med en TAC på ca. 50.000 tonn årlig uten kraftig prisvekst vil flere av reketrålerne måtte gå ut av fisket.

Bestandsutvikling

Hittil i år kan norsk og internasjonalt overfiske av norsk arktisk torsk være inntil 50.000 tonn. Den norske kvoten for 2002 er på 195.000 tonn. Kystvakten har så langt i år registrert omlastning ved Bjørnøya på 28.000 tonn. Aktører i industrien i Norge antyder at mye av krakket i hvitfiskmarkedet kan skyldes uregistrerte kvanta torsk i markedet. Omlastning i internasjonalt farvann er utpekt som en hovedkilde til problemet. I kvoteforhandlingene med Russland som tar til 4. november er det mulig at det blir vedtatt at overfisket på årets kvote skal komme til fradrag i kvotene for 2003.

Det er i følge Fiskeridirektoratet betydelig mindre torskeyngel og fisk under minstemålet i Barentshavet enn det som har vært vanlig de siste årene. Dette underbygger det havforskerne lenge har hevdet, at de siste torskeårsklassene er forholdsvis svake. Forskningstokt i Barentshavet viser at årets sildeklasse er av en slik størrelse at den kan opprettholde bestanden og uttaket, men antagelig ikke øke gytebestanden.

Relative sysselsettingsandeler i primærnæringene,i prosent, 2000

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Jordbruk	65	37	41	42	23
Skogbruk	6	1	1	1	0
Fiske og fangst	11	29	28	29	33
Fiskeoppdrett	5	7	8	8	5
Fiskeforedling	13	25	22	21	38
Primær totalt	100	100	100	100	100

Kilde: PANDA.

Fiske-industri

Fiskeindustri

Industrien operer i et internasjonalt konkurranseutsatt marked, og påvirkes derfor av internasjonale konjunkturer. Den svake utviklingen i internasjonal økonomi har innvirkning på etterspørselsnivået, men viktigere er den sterke norske krona, høye råvarepriser, høyt norsk rentenivå og høyt norsk lønnsnivå. Alle disse faktorene har vist en negativ utvikling for norsk fiskeindustri. Fiskeindustrien har over tid slitt med høye råvarepriser og sterk kronekurs. Den norske kronen har styrket seg 8,6% siden nyttår. Det betyr at eksportprisen for norsk fiskeindustri har falt omtrentlig like mye i samme periode. Senkingen av minsteprisen på torsk vil klart bedre situasjonen for fiskeindustrien, men det er antagelig ikke nok til å oppveie "prisfallet" på grunn av styrket kronekurs.
Lønnskostnader utgjør en forholdsvis stor del av industriens utgifter og årets lønnsoppgjør har ytterligere svekket norsk fiskeindustri.

Pr. september 2002 har 20 norske fiskeindustri bedrifter gått konkurs siden nyttår, mot 15 i hele 2001. Det er mye som tyder på at antall konkurser også vil øke i tiden fremover. Mangel på råstoff presser råstoffprisene opp, og et høyt lønnsnivå i Norge sammenliknet med f.eks. Kina gjør at råstoff som er foredlet i Kina kan konkurrere med råstoff som er foredlet i Norge på de samme markedene. Transportkostnader betyr lite for produktkostnaden, mens lønnskostnader, kronekurs og rentenivå har stor betydning. Dette har ført til at en stadig større del av råstoffet, både fra norske og russiske fartøy, havner i Kina eller andre lavkostland. Nytt av året er at den negative utviklingen i fiskeindustrien nå gjelder både filetindustri, saltfisk og tørrfisk produsenter. Saltfiskeksporten er i år kraftig redusert, og hovedårsaken er at tradisjonelle importland selv kjøper råstoff og står for foredlingen.

Tall fra Eksportutvalget for fisk viser at den totale nedgangen i verdien av fiskeeksporten er på 1,6 milliarder kroner i første halvår i år, selv om volumet omtrent er uforandret. Torsk står for 25% av dette tapet. Mye av dette skyldes den sterke norske krona. Den gjennomsnittlige torskeprisen har gått ned med fem kroner pr kilo, målt i kroner. Målt i euro er nedgangen på 2,5 kroner. Halvparten av tapet skyldes altså sterk krone og halvparten skyldes fallende priser. Norge taper markedsandeler til så vel Island og Russland. Kina er nå en større leverandør av hvitfisk til EU enn Norge, bare Russland er større. Norge er det eneste landet som har redusert sine leveranser av hvitfisk til EU, og det samtidig som hvitfisk importen til EU har økt. Norge satser på torskeoppdrett, og mens vi venter på oppsvingen der, har oppdrettsfisk blitt en viktig faktor i hvitfisk markedet. Kina produserer 600.000 tonn

Betydning av omsettelige rettigheter i fiske

Fiskeridepartementet har kommet med 2 forslag til ordninger som begge innebærer at rettigheter vil bli overført permanent eller midlertidig mellom fiskere. Det har som mål å redusere antall fartøy og utøvere i fisket, og dermed øke lønnsomheten ved at hvert enkelt fartøy får større kvote.

Det ene forslaget er opprettelsen av et strukturfond, finansiert av næringen selv, som skal kunne kjøpe utøvere ut av fisket. Det andre forslaget gjelder innføring av "drifts- og strukturordninger". Det siste innebærer midlertidig leie eller permanent salg av kvoterettigheter. Begrepet "omsettelige rettigheter" er svært politisk ladet. Fiskeridepartementet er derfor svært forsiktig i begrepsbruken, og snakker om kvoteutveksling. I Norge har vi reelt hatt omsetning av kvote- og deltakerrettigheter i deler av fisket helt siden individuelle rettigheter ble innført i 1972 for reke-, ringnot- og seinotflåten. De fleste fiskerier har siden blitt adgangsbegrenset, og nå er bruken av omtrent 95% av de norske fiskeressursene adgangsbegrenset. Omsetningen av rettigheter er riktignok underlagt begrensninger knyttet til geografi og fartøysstørrelse, og godkjenning av departementet. Forslagene innebærer noe lettere permanent omsettelighet enn dagens ordninger, i tillegg til at midlertidig utleie i 3 av 5 år i en 5-årsperiode blir mulig. I forslagene legges det opp til begrensninger i omsettelighet knyttet til geografi og fartøygrupper.

Der hvor individuelle rettigheter har blitt innført i fiske har det også blitt presset på for at disse skal kunne omsettes. Fiskere som har fått rettigheter gratis kan da selge disse med en pen gevinst. Norske kvoterettigheter er anslått til å være verdt i størrelsesorden 50-60 milliarder, basert på kvotepriser på Island.[20] Utvidete muligheter for å omsette kvote- og deltagerrettigheter i Norge vil trolig føre til store endringer for både fiskerinæringa og fiskeriavhengige lokalsamfunn. Omsettelige kvoter i fiske er tatt i bruk i mange land internasjonalt, og man har sett flere ulike effekter. Et hovedinntrykk er at den økonomiske effektiviteten og lønnsomheten i fisket har gått opp. Bildet er ikke entydig, bl.a. fordi kostnader forbundet med økt kapital pga kvotekjøp drar lønnsomheten ned isolert sett, og fordi utvikling i bestandsforhold og markedsforhold har bidratt positivt flere steder. Videre har redusert sysselsetting og konsentrasjon av rettigheter vært typisk. Dette har rammet noen lokalsamfunn hardt.

Viktige spørsmål i den videre debatten om disse forslagene, ikke minst når de kommer til Stortinget, vil være hvem som gis adgang til å kjøpe kvoter og forholdet til samiske rettigheter. Flere har sagt at muligheten for å binde kvoterettigheter til geografi gjennom å la kommuner eller fylkeskommuner administrere dem bør utforskes videre. Spørsmålet om innføring av en ressursavgift aktualiseres også av forslagene.

[20] "Norske fiskekvoter verdt 62 milliarder", Fiskaren, 04/10/02.

Fiske-oppdrett

Oppdrett, laks og ørret, solgt mengde og førstehåndsverdi

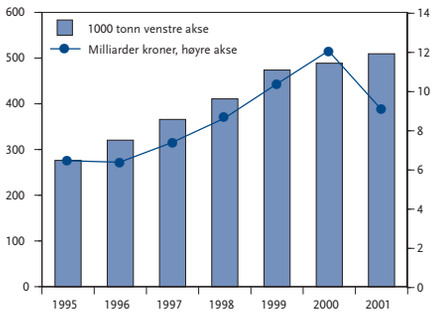

Kilde: Statistisk sentralbyrå

av arten Tilapia årlig, og nesten 30% av Kinas hvitfisk leveranser til EU var oppdrettsfisk. Også USA leverer oppdrettet hvitfisk til EU, catfish. Tendensen i EU er at dyr torsk erstattes med annen oppdrettet hvitfisk, som tilapia og catfish. Dette gjelder hovedsakelig for produkter som er videreforedlet med for eksempel kavring som fiskepinner. I slike produkter spiller det liten rolle hvilken type fisk som brukes. Dette presser prisene på torsk ned, samtidig som Norge taper markedsandeler i EU.

Norge har ikke lenger et konkurransefortrinn på markedet for frosne og dobbeltfrosne fiskeprodukter. Flere og flere aktører anbefaler nå at norsk fiskeindustri heller bør konsentrere seg om de områdene hvor vi faktisk har komparative fortinn, nemlig ferskt råstoff og høy kvalitet. En forutsetning for å kunne satse på ferskt råstoff er imidlertid jevn tilgang gjennom hele året. Det betyr at reguleringene av fisket må endres. I dag er reguleringene dårlig tilpasset en slik satsing. Det meste av torsken fiskes fra februar til mai. Store kvanta tas på kort tid og det går ut over kvaliteten. Eksport av fersk fisk fra Island fraktet med fly har i år i volum passert eksport av fersk fisk fraktet med båt, og fisken er i butikkene i EU og USA mindre enn 48 timer etter fangst.

Eksporten av sjømat til Øst-Europa falt kraftig i 1998-99, men har de siste årene tatt seg opp, og har i år økt kraftig. Veksten i år har vært størst i eksporten til Russland, med en økning på 328 millioner kroner, til 1.2 milliarder kroner, de ni første månedene i år. Japan er fortsatt det viktigste enkeltmarkedet til tross for en reduksjon på 150 millioner kroner så langt i år. Eksporten til Kina har imidlertid økt med 165 millioner kroner i samme periode.

Signaler om dårligere utvikling for lodde og sild, sammen med svakere prisutvikling, gjør at aktører i næringen spår en omfattende økonomisk krise for de pelagiske fiskeriene i Nord-Norge. Pelagisk industri har økt produksjonskapasiteten betydelig det siste tiåret. Oppbyggingen skyldes at fabrikkene vil utnytte store tilgjengelige volum i sesongtoppene, og at det trengs større kapasitet for å betjene stadig større fartøy. Industrien har nå langt større kapasitet enn hva forventet råstofftilførsel skulle tilsi.

Kapasitetsoppbyggingen vil redusere marginene i industrien ytterligere. Dette kan slå spesielt hardt ut for pelagisk sektor i landsdelen. Til tross for dystre fremtidsutsikter satses det fortsatt friskt i næringen. Ny fabrikk bygges i Lofoten, Vågan pelagiske, hvor det forventes full produksjon fra 2003.

Trenden med at industri i stadig større grad lokaliseres i land med lave produksjonskostnader, vil vedvare. Norsk fiskeindustri vil tape i konkurransen med produkter som kan fremstilles i land med lavere kostnader, for eksempel frosne fileter. For å overleve må fiskeindustrien utnytte de fortrinn som finnes her i landet. Rene produkter av høy kvalitet og ferske produkter kan være en løsning. Hovedfokus må endres fra kvantum til kvalitet. Videreutvikling av arbeidsreduserende teknologi vil allikevel måtte fortsette.

Fiskeoppdrett

2001 var et tungt år for hele oppdrettsnæringen i Norge, og Nord-Norge var ikke noe unntak. Høy produksjon av laks på verdensmarkedet og lave priser er hovedårsakene til fjorårets dårlige resultater. Land som ikke er bundet av EUs krav om forkvoter, hadde spesielt høy produksjon i 2001, og store leveranser fra disse bidro til å presse prisene ned. Den totale førstehåndsverdien av oppdrettslaks og ørret var på 9,1 milliarder kroner i 2001. Dette er en nedgang på 25% sammenliknet med 2000. Nedgangen i førstehåndsverdien skyldes prisnedgang da omsatt mengde økte svakt i samme periode. Eksportprisen på oppdrettslaks og ørret har over tid vist en negativ utvikling. Gjennomsnittsprisen på laks gikk ned fra 24,79 kroner i 2000 til 18,17 kroner i 2001. 2002 ser ut til å følge utviklingen fra 2001, og 2002 kan bli et svært dårlig år for oppdrettsnæringen. Det

Landbruk

er ikke bare stort opptak som har ført til lave priser, men også store internasjonale detaljkjeder med stor markedsmakt presser prisene ned. Lakseportørene tror og håper på prisoppgang i forbindelse med julesesongen.

Nordland er fortsatt laksefylke nummer en, med ca. 85.000 tonn produsert, mens Troms og Finnmark ligger rundt 30.000 tonn hver. Potensialet for økt oppdrettsvirksomhet i Nordland er stort, og fylket har mange ledige lokaliteter.

En rapport fra Kontali analyse (2002) viser at den gjennomsnittlige driftsmarginen for de 23 største norske havbruksselskapene ble 4,9% i 2001 mot 28,9% i 2000. For de store internasjonale selskapene ble driftsresultatet redusert med 80%. Dette til tross for at omsetningen i samme periode økte med 30%, til 29 milliarder kroner. De små selskapene fikk en lavere gjennomsnittlig driftsmargin enn de store. Også for fôrselskapene var det en negativ utvikling i 2001 og redusert driftsmargin.

Den pågående strukturendringen på eiersiden i norsk oppdrettsnæringen har også bidratt til de dårlige resultatene. Store selskaper kjøpte opp små selskaper til unaturlig høye priser. Denne kostnaden har så langt ikke latt seg forsvare gjennom økte driftsmarginer.

Utsiktene for 2003 er usikre, og avhenger av utviklingen i prisene for laks. Skal norske produsenter kunne være konkurransedyktige i tiden fremover, fordrer det vektlegging av de områdene hvor norske bedrifter besitter konkurransefortrinn, enten naturgitte eller kompetansemessige fortrinn. Utviklingen av ny slakte- og bearbeidingsteknologi for laks er et eksempel på hvordan norske bedrifter kan få et konkurransefortrinn som kan bidra til mer bearbeiding i Norge. Bearbeiding av slaktet laks har til nå først skjedd etter at dødsstivheten er borte, noe som har medført at utenlandske konkurrenter har hatt råstoff av samme kvalitet som norsk foredlingsindustri. Den nye metoden innebærer at fisken kan fileteres i løpet av de første timene etter slakting, og dermed kan norsk industri tilby ferskere bearbeidede produkter enn våre konkurrentland. Metoden gir bedre kvalitet og farge, og tilfredstiller kravene i det japanske markedet.

Landbruk

Trenden i landbruket er stadig færre og større gårdsbruk. I Nord-Norge drives det primært med husdyrhold.
Jordbruksavlinger begrenser seg til poteter og noe bygg og havre i Nordland. Antall driftsenheter i landet totalt med husdyrhold har i perioden 1990 til 2001 blitt redusert fra 57.800 til 44.200 enheter, dvs. en nedgang på 24%. I landet totalt har antall melkekyr gått ned med 15%, mens antall sau og svin har økt i samme periode. Antall melkegeiter har blitt redusert i perioden. I Nord-Norge er Troms det store geitefylket, mens Nordland er det store svinefylket. I Nord-Norge er over 30% av landbrukseindommene ubebodde, og det er i dag færre enn 20% av bøndene som lever av gårdsdrift alene. Antagelig vil man i landbruket se at denne andelen øker samtidig som antall bønder vil avta. Det betyr at man i landbruket vil få enda større enheter hvor bøndene organiserer seg i mer rasjonelle og effektive samdrifter der flere bønder går sammen.

Fremtiden i norsk landbruk avhenger sterkt av støtteordninger og norske handelsregler for landbruksprodukter. Den norske landsbruksstøtten har blitt beregnet til ca. 19,5 milliarder kroner årlig i perioden 1998-2000, og av dette utgjør importvernet ca. 40%.[21] De store detaljvarekjedene har markedsmakt og reduserer marginene i jordbruket. Internasjonalt press blant annet gjennom WTO vil trolig presse ned tollsatsene og dermed øke importen av matvarer. EU-kommisjonen har i møter med Norge levert lange lister med krav om lavere toll på nær sagt alle varer som norske bønder produserer.

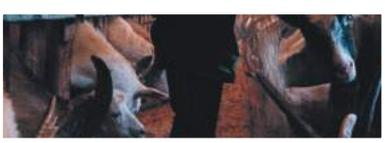

[21] Brunstad, RJ (2002): Er landbrukspolitikken god distriktspolitikk?, Horisont, 1/2002.

Bergverk og industri

Prosentvis vekst i lønnskostnader pr time i industrien i Norge og hos handelspartnere, faktisk utvikling 1993-2001 og prognoser 2002-2003

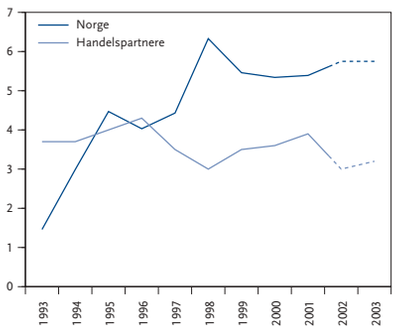

Kilde: Statistisk sentralbyrå, TBU/IMF og Norges Bank

Nordnorsk industri domineres av fiskeforedling[22], metallindustri, bergverksdrift, annen næringsmiddelproduksjon og grafisk produksjon. Det er også noe verksteds- og verftsindustri. Verftsindustrien driver stort sett med vedlikehold og modifikasjoner, og lite med nybygg. Nordland er det fylket i landsdelen hvor industrisysselsettingen er størst, og Finnmark det hvor den er minst. I Nordland dominerer metallindustrien, men det er også en betydelig næringsmiddel- og verkstedindustri. Industrisektoren i Troms domineres av næringsmiddelindustri, men Troms har også noe grafisk produksjon, verksted og verftsindustri. Næringsmiddelproduksjon, og da særlig fiskeindustri, er svært viktig for Finnmark. Bergverksdrift har i Finnmark færre sysselsatte enn grafisk produksjon, men er klart større i produksjonsverdi. I tabellen under har vi også tatt med fiskeforedling for å vise det klare skillet mellom Nord-Norge og landet som helhet.

Flere større industribransjer er direkte eksportrettet, eller de er underleverandører til annen konkurranseutsatt industri i Norge. De påvirkes derfor av internasjonale konjunkturer, verdensmarkedsprisene og valutakursutviklingen, og alle disse tre faktorene har bidratt til de vanskelighetene industrien nå gjennomlever. Sammen med høyere lønnsvekst enn handelspartnere og konkurrenter har dette ført til store problemer for norsk industri. I følge beregninger utført av Finansdepartementet vil forskjellen i gjennomsnittlig industriarbeiderlønn mellom Norge og konkurrentlandene øke fra 22% i 2001 til rekordstore 32% i år. Det kan føre til betydelig nedgang i lønnsomhet og produksjon og dermed reduserte investeringer og økt arbeidsledighet i industrien. I statsbudsjettet anslås investeringene i fastlandsindustrien å falle med 10,3%. Prosessindustriens Landsforening (PIL) påpeker at lønnsgapet er dramatisk, og hevder at nye industriinvesteringer med stor sikkerhet vil havne i andre land. PIL peker også på at om to-tre år vil Norge heller ikke ha nevneverdige fordeler av lave energipriser.

Industriproduksjonen i 2001 økte svakt i forhold til 2000, mens produksjonen av metaller falt sterkt i løpet av 2001. Så langt i år ligger produksjonen i industrien på omtrent samme nivå som i tilsvarende periode i fjor. Produksjonen av innsatsvarer falt med 1,5% i januar til august i år i forhold til samme periode i fjor. Produksjonen har falt innen treforedling, kjemisk industri og metallindustri. Produksjonen av investeringsvarer (metallvarer, maskinvarer, transportmidler, oljeplattformer med flere) har hatt den klareste produksjonsveksten hittil i år, med en økning på 1,8% i forhold til samme periode i fjor. Produksjonen av konsumvarer har falt svakt i år med 0,5%. Det gjelder både for næringsmiddelindustrien og innen forlag og grafisk industri.

Rapporterte tall for 2. kvartal 2002 viser en moderat nedgang i industriens samlede ordretilgang. Tilgangen av nye ordrer fra eksportmarkedet gikk ned med om lag 12% sammenlignet med 2. kvartal 2001. Dette kan trolig ses i sammenheng med den internasjonale konjunkturutviklingen og den sterke norske kronen. Samlet ordretilgang innen metallindustrien var vesentlig lavere enn i samme periode i fjor. Redusert etterspørsel både hjemme og ute bidro til denne utviklingen. Produsenter av ikke-jernholdige metaller rapporterer at bransjen fortsatt var inne i en negativ trend.

Relative sysselsettingsandeler i bergverk og industri, i prosent, 2000

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Bergverksdrift	2	4	4	2	8
Fiskeforedling	4	27	20	23	54
Annen næringsmiddel	14	14	11	23	9
Produksjon av tekstiler	3	3	3	4	2
Produksjon av trelast	5	5	7	4	1
Produksjon av treforedling	3	0	0	0	0
Grafisk produksjon	11	9	7	12	10
Kjemisk produksjon	8	4	5	3	1
Mineralsk produksjon	3	3	3	2	3
Jern og ferrolegeringer	5	11	17	3	0
Verkstedproduksjon	25	12	15	10	5
Bygging av skip/plattformer	10	7	5	12	6
Møbler og annen industri	5	2	1	2	2
Industri totalt	100	100	100	100	100

Kilde: PANDA

[22] Fiskeforedling er særskilt omtalt i kapitlet om Primærnæringene og marin sektor.

Industriens samlede investeringsanslag for 2002 er i underkant av 16 milliarder kroner. Investeringsanslagene for 2003 er 15% lavere enn anslaget for 2002 gitt på samme tid i fjor. Investeringsanslagene for bergverksdrift er bortimot uendret fra 2. kvartal 2002. Det forventede omslaget i internasjonal økonomi i 2002 har ikke kommet, og 2002 ser ut til å bli det svakeste året for norsk industri siden 1992.

Konkurranseutsatt industri opplever at marginene har blitt svekket, på grunn av høy kronekurs og høye lønnskostnader. Høstens statsbudsjett blir viktig i denne sammenhengen. Forslaget som er lagt fram har en stram profil og industriledere har bifalt budsjettforslaget. Flere økonomiske eksperter har imidlertid uttalt seg negativt til forslaget til statsbudsjett. De hevder at budsjettet ikke er stramt nok til å få til en rentenedgang og ser derfor ikke lysere på fremtiden for norsk industri. Dersom det endelige budsjettet viser seg å få en stram karakter, kan det bidra til en rentenedgang. For den eksportrettede delen av industrien vil det også være viktig å sikre at kommende lønnsoppgjør blir moderate.

Noen industribransjer vil i tiden fremover oppleve økte energipriser og økte miljøkrav. Dette vil spesielt gjelde metallindustrien. Økte energipriser vil slå spesielt hardt ut for kraftkrevende industri. Flere industribedrifter har hatt langsiktige kraftavtaler som har sikret dem gunstige energipriser. Industrien i Mo i Rana har avtaler om kraftforsyning som går ut i 2005, og vil da antagelig få økte energikostnader. Industriens fordeler av å være lokalisert i tilknytning til kraftproduksjon vil bli mindre. Det vil kunne tvinge fram endringer i produksjonsprosessene. Elkem Salten har gått bort fra standardproduksjon av ferrosilisium og over til "high grade" produksjon. Mo i Rana bedriften Rautaruuki som produserer stålprofiler til skipsbygging reduserer arbeidstokken med 80 personer. Nikkel og Olivin i Ballangen har blitt lagt ned, og 40 personer mister jobben.

Norske skipsverft har inngått få nye kontrakter i år. Skipsverftindustrien flyter fortsatt på den store kontraheringen fra 2000, men dersom kontraheringen ikke snarlig tar seg opp, kan næringen gå mot svært dårlige tider. For mange skipsverft henger oppdragsmengden nøye sammen med situasjonen i fiskeriene. Kaarbøverftet, Nord-Norges største, er for tiden i en situasjon hvor det vurderes permitteringer. Det er et klart skille om verftene driver med nybygg eller med reparasjoner. Verft som driver med reparasjoner klarer seg forholdsvis bra, mens verft som drive med nybygg sliter tungt. Unntakene er de verftene som har større deler av omsetningen fra russiske kunder, som Tromsø skipsverft og Kimek i Kirkenes.

Kimek i Kirkenes utfører hovedsakelig bygging og reparasjoner av norske og utenlandske fiskebåter, men satser på å utvide prosjektporteføljen. Sammen med russiske partnere er Kimek med på å bygge tidevannsmøllene ved Kvalsundet, og selskapet jobber for å komme inn som aktør i utviklingen av olje- og gassfelt i den russiske delen av Barentshavet.

Utviklingen for norsk og nordnorsk industri i tiden fremover vil avhenge av utviklingen i internasjonal økonomi, norsk rentenivå og kronekursen. Men også lønnsoppgjørene i tiden fremover vil være svært viktig for norsk industri. Lønnsgapet på 32% kan ikke tettes på kort sikt. Det forventes heller at det faktisk vil øke noe de kommende år. Norsk industris evne til fleksibilitet i produktutvikling og endring i produksjonsprosesser vil også være viktig på grunn av at industriens fordeler med billig energi vil bli mindre viktig i tiden fremover.

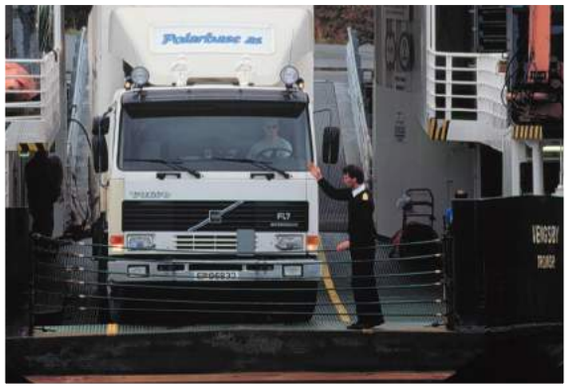

Reiseliv

Overnattinger og kapasitetsutnytting i hoteller og andre overnattingsbedrifter etter fylke, prosentvis endring fra januar-september 2001 til januar-september 2002

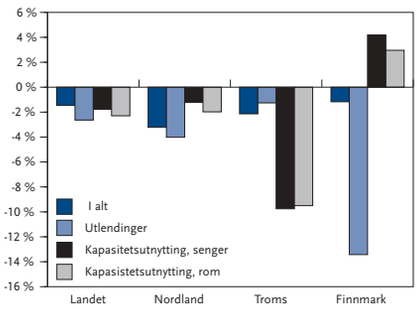

Kilde: Hotellstatistikken, SSB 2002

Overnatting i hoteller og andre overnattingsbedrifter etter fylke og formål, prosentvis endring fra januar - september 2001 til januar – september 2002

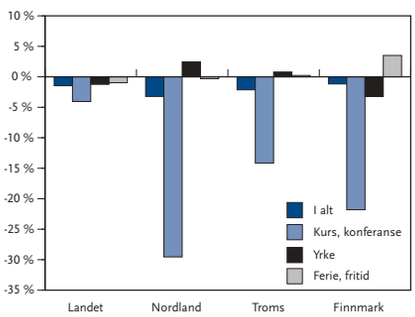

Kilde: Hotellstatistikken, SSB 2002

Passasjerantall på Hurtigruta, 1.000 passasjerer. 1990-2001

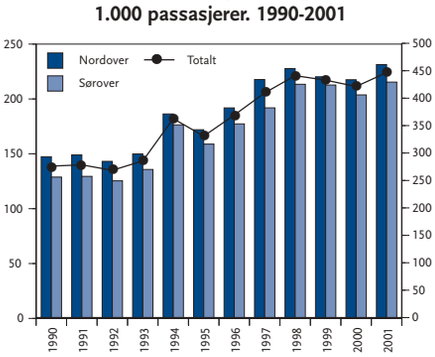

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Reiselivsnæringen påberoper seg å være Nord-Norges nest største næring, og det er knyttet store forventninger til næringens vekstpotensial. I økonomisk teori blir varen reiseliv definert som et inntektselastisk gode, dvs. at innbyggerne bruker en større andel av inntekten på reiseliv når inntekten øker. Siden realinntenken øker, øker også det totale beløpet som brukes på reiselivsprodukter. Muligheten for å legge ferien til mer "eksotiske" steder og til høykostområder øker. Dette er hovedgrunnen til at det stilles store forventninger til reiselivsnæringens vekst både regionalt, nasjonalt og internasjonalt.

Verdiskaping, målt ved bruttoprodukt pr sysselsatt, er forholdsvis lavt i næringen, og lavere i de nordnorske fylkene enn i landet totalt. Antall sysselsatte er derimot forholdsvis høyt, og relativt sett høyere i Nord-Norge enn i gjennomsnittet for landet. Dette medfører at den totale verdiskapingen i næringen er betydelig.

Overnattinger

Antall overnattinger ved hoteller og andre overnattingsbedrifter i landet totalt har så langt i år gått svakt ned i forhold til samme periode i fjor. Det samme gjelder også for de tre nordnorske fylkene. Antall overnattinger av utlendinger har også falt i samme periode, og Finnmark skiller seg ut med en nedgang på 13%. Kapasitetsutnyttelsen, både på senger og rom, har gått ned i landet som helhet og i Nordland og Troms, mens den har økt i Finnmark. Dette innebærer at antall senger og rom har blitt redusert i Finnmark i perioden.

På landsbasis har det vært en dreining mot flere overnattinger i forbindelse med ferie/fritid og færre i forbindelse med kurs/konferanse. For Nord-Norges del har utviklingen fram til 2002 vært motsatt. Utviklingen så langt i år viser imidlertid, også for Nord-Norge, en nedgang i overnattinger knyttet til kurs og konferanser. Kurs- og konferansemarkedet er det mest lukrative delen av markedet, og samtidig det mest prisfølsomme segmentet av markedet. Nedgangen har vært størst i Nordland, med nesten 30% i løpet av årets første ni måneder i forhold til samme periode i fjor.

Strammere økonomi i offentlig sektor, høye transportkostnader og dårlige tider for fiskeriene påvirker utviklingen i kurs- og konferansemarkedet. Mange kommuner har dessuten investert i ny teknologi for å kunne arrangere konferanser, kurs og møter via video. I Finnmark har Alta tradisjonelt vært stedet representanter for kystkommunene møttes, men med ny teknologi har dette behovet blitt betydelig redusert. Bodø har de siste årene opplevd en kraftig nedgang i kurs- og konferansemarkedet. Økningen i transportkostnadene trekkes fram som en hovedårsak til dette fallet. Tromsø som konferanseby har klart seg relativt bra, med kun en liten tilbakegang i overnattinger. På landsbasis ligger Tromsø spesielt høyt når det gjelder antall overnattinger fra kurs- og konferansemarkedet, med en andel på over 20% i 2001 mot 10% i de fleste andre store byene. Det ligger imidlertid så langt an til en nedgang for 2002. Hurtigruta har antagelig kapret en del kurs- og konferanse overnattinger fra Tromsø.

Høye flypriser er en viktig årsak til lavere tall i kurs- og konferansemarkedet. Dermed blir det å være et knutepunkt viktigere, og dette er antagelig noe av grunnen til at Tromsø ikke rammes så hardt som andre steder i landsdelen. Tromsø har i løpet av året økt sin relative andel av kurs- og konferansemarkedet i landsdelen, fra 33% pr september 2001 til 36% pr september i år. Økt konkurranse i flymarkedet vil antagelig føre til reduserte transportkostnader og dermed også til et oppsving i kurs- og konferansemarkedet for Nord-Norge generelt, og ikke bare Tromsø.

Relative sysselsettingsandeler i reiselivssektoren, i prosent, 2000.

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Hotell og restaurant	39	35	31	41	38
Innenriks transport	61	65	69	59	62
Reiseliv totalt	100	100	100	100	100

Kilde: PANDA

Næringens satsingsområder

Inntreden av flyselskapet NAS har medført at monopolsituasjon er blitt opphevet, og markedet er igjen preget av konkurranse. Som følge av konkurransesituasjonen har SAS redusert prisene på rutene hvor NAS også flyr, men økt prisene på ruter uten konkurranse. Konkurransetilsynet vurderer å tvinge SAS til å øke prisene på de konkurranseutsatte rutene. Mange store aktører, både offentlige og private har inngått avtaler med NAS. Foreløpig har NAS kun hatt flyvinger til Tromsø i Nord-Norge, men NAS vurder nå å åpne en ny flyrute Bodø-Oslo. Foreløpige passasjertall viser at belegget for NAS så langt har ligget på litt over 50%, og få tror det er mulig å drive lønnsomt med så lavt belegg.

Hurtigruta

Hurtigruta har opplevd en jevn vekst i passasjerantallet fra begynnelsen av 1990-tallet, bortsett fra nedgang i 1994, 1999 og 2000.
Passasjertallet er gjennomgående høyere på nordgående rute enn på sørgående rute. Det skyldes at flesteparten av passasjerene som bruker Hurtigruta som ferie, reiser fra sør mot nord.

1. og 2. kvartal 2002 viser betydelig vekst i passasjerantallet i forhold til samme periode i fjor. Veksten var sterkest i 1. kvartal. Dette er positivt da kapasiteten er dårligst utnyttet i de såkalte skuldersesongene. Så langt i år har det vært en vekst i passasjertallet på 23%, sammenliknet med samme periode i fjor. Mye av veksten skyldes trolig en gunstig ordning for frakt av bil. Antall biler på hurtigruta økte med 58% i 1. halvår i år sammenliknet med 1. halvår i 2001.

Hurtigruta står for ca. 40% av alle utenlandske overnattingsdøgn i Nord-Norge. Hurtigruta står for om lag 50% av alle tyske og engelske overnattinger i landsdelen. Hurtigruta er nesten enerådende når det gjelder amerikanske turister. Her er andelen 80%. Hurtigruta generer også overnattinger til Tromsø og Kirkenes.

Hurtigruta kan vise til god passasjer- og overnattingsvekst i skuldersesongene, og det gjelder også for utenlandske turister. Hurtigruta har kun 17% av de utenlandske overnattingsdøgnene i juli som er toppsesongen for utenlandske overnattinger, mot nærmere 40% i Nord-Norge samlet.

Det nye hurtigruteskipet MS Trollfjord ble satt i rute i mai i år, og har blitt godt mottatt i markedet. Trollfjord er et mer utpreget cruiseskip enn tidligere hurtigruteskip. Forventningene til det nye skipet MS Midnatsol, som er av samme type som Trollfjord, er derfor store. Med de nye skipene kan hurtigruta konkurrere på et nytt segment i markedet; luksussegmentet.

Utfordringene for hurtigruta er de samme som for reiselivet generelt, sterk kronekurs og høyt kostnadsnivå.

Næringens satsingsområder

Naturprodukter som grønn turisme, kystkultur, fisketurisme, vrakdykk og fjellturer er de nordnorske reiselivsaktørenes satsingsområder i tiden fremover. Det innebærer en satsing på stedsbundne særtrekk. Aktørene ønsker å tilby noe genuint og spesielt som ikke kan oppleves andre steder.

I Finnmark var årets sommer en god turistsesong. Nordkapplatået har hatt en viss økning, spesielt blant norske turister. Opplevelsessenteret Sapmi i Karasjok har også hatt en viss besøksøkning. Utfordringene blir å tiltrekke flere utenlandske turister, siden det har vært en tilbakegang i den gruppen. Prisnivået antas å ha bidratt til reduksjonen i antall utenlandske turister. Reiselivssjefen i Finnmark ønsker å fokusere mer på kystkultur med hele pakken av bygder, fiskevær, fiskebruk og båter, og ønsker å levere et totalprodukt av høy kvalitet. Samferdselsdepartementet har gitt Statens Vegvesen signal om å jobbe videre med planene om en nasjonal turistvei i Finnmark. Det dreier seg om strekningene Varangerbotn til Hamningberg og Krokelv til Havøysund. Dersom saken går igjennom, kan hver av strekningene få bevilgninger opp mot 40 millioner kroner. Også Destinasjon Tromsø kan vise til en god sommersesong. Hotellstatistikken viser at belegget i juni, juli og august var som fjoråret, og fjorårssesongen ble betegnet som et særdeles godt turistår for Tromsø. Byen hadde en viss økning i cruisetrafikken i sommer, samt økt innenlandsturisme. Det har vært en bekymringsverdig tilbakegang blant svensker og dansker. Dette er nære markeder, og prisnivået synes å være hovedårsaken til nedgangen. Samtidig har imidlertid turismen fra Finland økt med hele 50%. Destinasjon Tromsø har i sommer kjørt en stor markedsføringskampanje overfor japanske turister, og håper på en økning fra neste vinter.

Narvik har tidligere stått stille mens andre byer har posisjonert seg mot turister i Nord-Norge. Det er byen i gang med å gjøre noe med. Dykking på skipsvrak er blant annet en aktivitet som har tatt seg opp de siste årene. Narvik satser på opplevelsesturisme i forhold til en rekke spennende aktiviteter. Fylkesrådet i Nordland har nå gitt klarsignal til utbygging av alpinanlegget på Fagernesfjellet.

Destination Lofoten sliter med et underskudd på en halv million fra fjoråret, og er fornøyd med at sommersesongen i år ble bra. Lofoten satser også på såkalt grønn turisme. Det vil si naturgitte produktelementer som organiserte båtturer og fjellturisme, som hører hjemme i Lofoten.

Helgeland går i år mot rekord i turist besøk. Porten til Nord-Norge opplever en økning på 23%. Også Brønnøysund øker, mens Mosjøen har opplevd en liten nedgang. Det svensk/norske samarbeidsprosjekt "Fjellkysten" ønsker å spille på kyst i Norge og Fjell i Sverige. Prosjektet er et samarbeid mellom turistnæringen i området Tärnaby-Hemavan og Helgeland.

En rapport fra Vestlandsforskning viser at Nord-Norge er det mest ønskede reisemål for norske turister. Innføringen av den femte ferieuka sammen med økt etterspørsel etter "Nord-Norge," kan bety en betydelig økning i innenlandske turister til landsdelen i tiden fremover.

Energisektoren

Petroleumssektoren er viktig i norsk sammenheng, men sektoren har foreløpig ikke vært særlig viktig for sysselsetting og produksjon i Nord-Norge. Petroleumssektoren ventes å bli viktigere for Nord-Norge først på grunn av Snøhvitutbyggingen og senere på grunn av de mulige utvidelsene i olje- og gassutvinning i Barentshavet. Kraftforsyning er en stor sektor i verdiskapningssammenheng, men liten i sysselsettingssammenheng. Nordland er det store kraftfylket i Nord-Norge, også i landssammenheng er produksjonen i Nordland stor.

Olje og gass

Det stilles store forventninger til effektene og ringvirkningene fra Snøhvit-utbyggingen. Snøhvit er det første feltet som utbygges i norsk del av Barentshavet. Ved de foreløpige kontraktstildelingene har nordnorske selskaper bare vært beskjedent representert. Majoriteten av kontraktene for utbygging har så langt gått til utenlandske bedrifter. Nordnorske selskaper bidrar hovedsakelig som underleverandører. I anbudsprosessen rundt administrasjonsbygget er flere nordnorsk bedrifter med blant de som er prekvalifisert til å gi et tilbud på en totalleveranse. Snøhvit Næringsforening mener det er viktig for landsdelen at næringslivet i Tromsø involverer seg i forbindelse med Snøhvit, og etterlyser sterkere initiativ fra både næringsliv og forskningsmiljøet i Tromsø. For en mer detaljert beskrivelse av Snøhvit henviser vi til vårens Arenabilag, hvor Snøhvit var tema.

Fra en rekke hold pekes det på at de store forventningene knyttet til petroleumsvirksomhet i Barentshavet først kan bli oppfylt dersom flere felt blir vurdert som drivverdige og bygd ut. Det neste feltet som kan bli bygd ut er Norsk Agips felt Goliat. Oljedirektoratet anslår at det ligger 70-100 millioner fat olje i Goliat. Goliat ligger 80 kilometer nordvest for Hammerfest. Statens forurensingstilsyn ønsker å stoppe alle petroleumsprosjekter i området inntil man har utredet de mulige miljøkonsekvensene. Det skal gjennomføres en konsekvensutredning av helårlig petroleumsvirksomheter i områdene fra Lofoten og nordover før det åpnes for videre virksomhet.

Kraftsektoren

Kraftsektoren er ikke konjunkturavhengig, men prisene varierer med vannmagasinenes fyllingsgrad og klima/temperatur. Det betyr at prisene svinger etter sesong, men det kan likevel være store variasjoner innen en sesong. Norge er integrert i et nordisk kraftmarked gjennom den nordiske kraftbørsen Nordpool, slik at pris på andre energikilder også påvirker prisen på elektrisitet. Dette el-markedet forgrener seg langt utover markedet i Norden, ved at f.eks. Finland har avtaler om kjøp av kraft fra Russland og strøm utveksles via kraftbørsen.

Det har blitt produsert 75 TWh hittil i år, og det er 6,8% mer enn for tilsvarende periode i fjor. Samtidig har forbruket falt med 7,4% i samme periode. Den høye produksjonen kombinert med lavt forbruk har ført til rekordstor eksport av strøm. Kraftprodusentene har i sommer og høst opprettholdt en høy produksjon til tross for lavt innenlandsk forbruk og lite nedbør. Den høye produksjonen kombinert med lite nedbør fører til lavere fyllingsgrad i vannmagasinene og dermed høyere priser. På grunn av kraftprodusentenes valg om å tappe magasinene forventes det stadig høyere priser utover høsten og vinteren, og prisen kan komme opp mot tidligere rekordnivåer.

Mange kommuner har opplevd svak avkastning på plasseringene fra salg av eierandeler i kraftselskaper, og debatten om salg av offentlige eierandeler har dabbet av. Samtidig viser kraftselskapene gode driftsresultater. I fjor var det 14 nordnorske kraftselskaper som hadde et driftsresultat over 15 millioner kroner. Størst var Troms Kraft Nett As og Helgelandskraft med ca. 150 millioner i driftsresultat hver. Kommunene kan nyte godt av kraftselskapene på to måter; utbytte fra eierandeler og skatter og avgifter. I 1997 ble regelene for skattelegging av kraftselskapene endret slik at konsesjonskraften ble mindre verdt for kommunene. Konsesjonskraften var kommunenes kompensasjon for naturinngrep som utbygging av vannkraft medfører. I løpet av høsten skal konsesjonskraften opp til ny vurdering i Stortinget.

Det har vært og er stor oppkjøps- og fusjonsaktivitet i kraftbransjen. Narvik Energi AS har kjøpt Sørfold kommunes og Skjerstad Kraftlags aksjer i Salten kraftsamband AS. Narvik Energi as fortsetter å ekspandere, etter at kraftselskapet i fjor kjøpte opp Nordkraft. Samtidig har det danske selskapet E2 kjøpt seg inn i Narvik Energi.

Alternativ energi

Hammerfest Strøm AS håper å kunne sende den første kraft fra verdens første tidevannsmølle ut på nettet i november i år. Vannmølleparken som Hammerfest Strøm bygger på 50 meters dyp i Kvalsundet, skal i løpet av 2004 ha 20 møller i full produksjon. Når alle møllene er på plass vil anlegget kunne levere 32 Gwh. Det skal totalt investeres cirka 100 millioner kroner, og Hammerfest Strøm har kalkulert med overskudd fra andre driftsår. Anlegget skal produsere grønn energi som markedet i Europa er villig til å betale godt for. Hammerfest Strøm har patent på teknologien, og det gir også potensial for mer næringsutvikling. Markedet er alle områder i verden der det finnes havstrømmer som er sterk nok til å drive møllene. Den første strømmen fra Norsk Miljøkrafts vindmøllepark fra Havøygavlen i Finnmark ble solgt i august i år, og anlegget venter en årlig produksjon på 120 Gwh. Norsk Miljøkraft har planer for vindmølleparker på Domen ved Vardø, Kjøllefjord, Berlevåg, Kvænangen og Kvitfjell på Kvaløya. Det planlagte anlegget på Kvitfjell skal bestå av 80 vindmøller og vil kunne produsere 660 Gwh. Det tilsvarer Tromsø kommunes samlede energiforbruk, inkludert industri. Anlegget vil koste 1.6 milliarder kroner, og vil bli verdens største vindmøllepark. Det kreves imidlertid en reguleringsplan for den planlagte vindmølleparken. Det kan bety utsettelser av arbeidet. Dersom det ikke blir utsettelser, skal anlegget etter planen kunne levere kraft fra høsten 2004.

Bygg og anlegg

Deler av bygg- og anleggsbransjen er konjunkturstyrt. Det som utføres for private er konjunkturstyrt. Forventninger om fremtidig konsum og utvikling i privat økonomi styres til dels av konjunkturene. Styresmaktene har i hele etterkrigstiden brukt bygg- og anleggvirksomhet som et virkemiddel i motkonjunkturpolitikken. Det er også slik at offentlige byggeprosjekter gjennomføres til lavere kostnader ved lavkonjunkturer enn ved høykonjunkturer. Store bygge- og anleggprosjekter i landsdelen gir store utslag på statistikken over aktivitetsnivået. Dette kan gjøre det vanskelig å se de store trendene. Forsvaret er en viktig aktør i Nord-Norge og har stor betydning spesielt i Indre Troms. Takten i boligbyggingen er i Nord-Norge, på samme måte som i landet for øvrig, forskjellig mellom by og land. Det er stor aktivitet i de regionale sentra og liten aktivitet i distriktene. Boligprisene har det siste året vist tegn til utflatning.

Utviklingen på kort sikt kan belyses ved å se på forskjellige indikatorer som: omsetning, produksjon, ordrebeholdning, i gangsatt areal og investeringer. Omsetningen innenfor bygge- og anleggsvirksomheten økte med 9,1% fra 2000 til 2001. For de nordnorske fylkene økte omsetningen med ca. 6% i hvert fylke. Produksjonen i bygg- og anlegg totalt økte svakt i fjor, til tross for nedgang i anleggsbransjen. Alle fylkene hadde økt omsetning, men veksten i Nord-Norge var noe svakere enn landsgjennomsnittet.

Verdien av bedriftenes ordrebeholdning av bygge- og anleggsprosjekter var 6% høyere i 2. kvartal i år enn for et år siden. Verdien av ordrebeholdningen i Nord-Norge økte med 14% i samme periode. For bygg ble verdien av ordrebeholdningen redusert med 8% i perioden, mens tilsvarende tall for anlegg var en økning på 61%.

Igangsatt areal til boliger har gått ned i løpet av årets første 8 måneder sammenliknet med samme periode i fjor. Dette gjelder både landet som helhet og Nord-Norge, unntaket er Troms. De fylkesvise tallene er imidlertid så lave at det like gjerne kan være tilfeldigheter som spiller inn, men trenden viser nedgang i boligbygging. Med vedvarende utflating i boligprisene i tiden fremover vil denne nedgangen forsterkes.

Bygg- og anleggsektoren forventer generelt en moderat vekst for 2002 og 2003, både i omsetning, investeringer og sysselsetting. Arbeidsmarkedet i bygg- og anleggsektoren har i en lang periode vært stramt, og sektoren har hatt problemer med å få rekruttert kvalifisert personell. Arbeidsmarkedet har i løpet av 2002 blitt betydelig mindre stramt.

Det store bygge- og anleggprosjektet i landsdelen for tiden er Snøhvit. Den totale utbyggingen er kostnadsberegnet til 46 milliarder 2001 kroner. På anleggsiden har nordnorsk næringsliv kompetansen, men utfordringen er tilgang på arbeidskraft. Landanlegget knyttet til Snøhvit-feltet er et LNG-anlegg, og norske entreprenører har liten erfaring med slike oppdrag. Nordnorske aktører vil først og fremst bistå som underleverandører. Statoil påminner om at anleggperioden kun er 3-4 år, og ber aktørene sikre at de har et lokalt market å komme tilbake til.

I forslaget til statsbudsjett er det satt av 69, 101 og 117 millioner kroner i henholdsvis Finnmark, Troms og Nordland i statlige bevilgninger til investeringer i riksveier som ikke omfattes av stamvegnettet. Det er videre satt av 25, 9 og 50 millioner kroner i henholdsvis Finnmark, Troms og Nordland til fiskerihavneanlegg.

Forsvaret har stor betydning for bygge og anleggsvirksomheten i Indre Troms, og innen 2005 skal forsvaret investere en milliard kroner i nye bygg i Bardu distriktet. Forsvaret skal kvitte seg med en betydelig boligmasse i landsdelen. Så langt i år har forsvaret solgt boliger for 40 millioner. I løpet av de kommende årene skal forsvaret kvitte seg med boliger i landsdelen til en anslått verdi av 500 millioner. Forsvaret ønsker ikke å gå ut med hvor de aktuelle boligene er, og de ønsker å strekke salget noe ut i tid, slik at det ikke skal få for stor innvirkning på de lokale boligmarkedene.

Tall fra eiendomsmeglerbransjens boligprisstatistikk viser at gjennomsnittsprisen på solgte boliger i september 2002 var 1% lavere enn i august 2002, men 8% høyere enn i september 2001. Boligprisene i Tromsø og i Nord-Norge utenom Tromsø har steget med henholdsvis 15% og 10% fra september 2001 til september 2002. Gjennomsnittlig kvadratmeter pris for boliger i september 2002 var 13.600 kroner.

Endring i pris fra forrige år for ulike boligtyper. Prosent

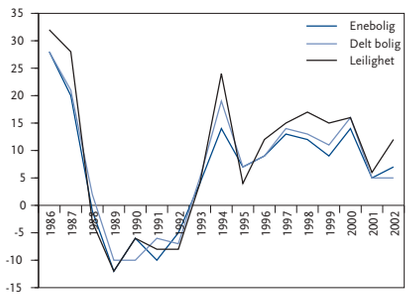

Kilde: NEF, EFF, Finn.no og ECON.

Prisutviklingen for boliger har så langt i år vist klare tegn til utflating. I juni, juli og september i år var det prisnedgang på både eneboliger, delte boliger og leiligheter. Boligmarkedet er konjunkturfølsomt og det gir grunn til å forvente kun moderat prisvekst i tiden fremover, i det minste på kort sikt.

Bygg satt i gang i januar – august, foreløpige tall. Areal i 1000 m²

	Tallet på boliger		Bruksareal til annet enn bolig		Bruksareal i alt	
	2001	2002	2001	2002	2001	2002
Landet	16371	14062	2381	2349	4582	4266
Nordland	599	403	78	155	152	207
Troms	519	550	106	51	167	125
Finnmark	100	94	40	12	53	24
Nord-Norge	1218	1047	223	218	372	356

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Privat tjenesteyting

I offisielle statistikker omtales denne sektoren også som Tjenesteytende næringer eksklusiv offentlig forvaltning. Sektoren inkluderer varehandel, hotell og restaurant, alle typer transport, post og telekommunikasjon, og de fleste tjenester til bedrifter og private som ikke leveres av det offentlige. Det er den klart største sektor i Norge målt etter produksjonsverdi. De fleste næringene i denne sektoren er konjunkturfølsomme.

Vi fokuserer her kun på Varehandel, Personlige tjenester, og Forretningsmessig og finansiell tjenesteyting[23]. Alle delsektorer av privat tjenesteyting er sysselsettingsmessig mindre viktig i Nord-Norge enn landet for øvrig. I Troms er sektoren viktigere enn i Nordland og klart viktigere enn i Finnmark.

Varehandel og personlig tjenesteyting

Varehandel er den største delnæringen i de private tjenesteytende næringene, målt både i omsetning og sysselsetting. Fra september 2001 til september 2002 var det en omsetningsøkning på 4,3% for varehandelen samlet sett. Butikkhandel med klær, sko, elektriske varer, møbler og byggevarer økte 8,3% i samme periode, mens omsetningen til kolonialforretninger gikk opp med 3%. Til tross for en generell omsetningsøkning økte antall åpnede konkurser med 21% i løpet av årets tre første kvartal sammenliknet med samme periode i fjor. For Nordland, Troms og Finnmark var økningene henholdsvis 57, 46 og 2%. Personlig tjenesteyting sto for 39% og varehandel for om lag 21% av alle åpnede konkurser på landsbasis.

Særlig viktig for utviklingen i varehandel og personlig tjenesteyting er husholdningenes inntektsnivå. Til tross for svakere økonomisk utvikling både nasjonalt og internasjonalt i 2002, og generelt svake utsikter for 2003, er det rimelig å anta at veksten i varehandel og personlig tjenesteyting vil vedvare. I år har det vært relativt store lønnstillegg. Sammen med nedgangen i importprisene har det bidratt til å øke konsumet i husholdningene. SSB forventer høy lønnsvekst også de nærmeste årene. Varslede skatte- og avgiftslettelser vil gi økt utslag av lønnsvekst på privat etterspørsel. SSB anslår at konsumet i husholdningene vil øke med 3% i 2003 og 3,5% i 2004. I regionsentrene i landsdelen er segmentet varehandel noe viktigere enn på mindre steder, men konkurransen er sterkere. Varehandelen i regionsentrene merker derfor konjunktursvingninger noe tidligere og tydeligere enn butikker i distriktene.

I Kirkenes begynner man for alvor å merke effektene av økt samkvem med Russland, og det kan være en medvirkende årsak til den lave veksten i åpnede konkurser i Finnmark. Russere står nå for om lag 15% av omsetningen i detaljhandelen i Kirkenes. Det forventes at russerne blir viktigere i tiden fremover, i takt med en forventet velstandsøkning i Nordvest-Russland.

Relative sysselsettingsandeler i privat tjenesteyting, i prosent, 2000

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Varehandel	41	47	46	47	53
Bank og forsikring	6	6	6	6	5
Forretningsmessig tjenesteyting	30	23	23	24	18
Annen privat tjenesteyting	23	24	25	23	24
Totalt	100	100	100	100	100

Kilde: PANDA.

[23] Sektoren Reiseliv er omtalt annet sted i Konjunkturbarometeret og inkluderer Hotell og restaurantdrift og Innenlandsk transport. Forretningsmessig og finansiell tjenesteyting inkluderer eiendomsdrift, bank, forsikring, juridiske tjenester, revisjon, bokføring, databehandling, reklamevirksomhet, arkitekter og rådgivende ingeniører m.m., samt alle typer finansielle foretak.

Forretningsmessig og finansiell tjenesteyting

Forretningsmessig- og finansiell tjenesteyting

Forretningsmessig tjenesteyting har i år vist langt dårligere resultater enn tidligere. Dette henger nøye sammen med utviklingen i verdipapirmarkedene. Spesielt livsforsikringsselskapene har slitt. Livsforsikringsselskapene hadde et resultat før tildeling til kunder og skatt på minus 7,3 milliarder kroner i 2. kvartal i år, mot et overskudd på 614 millioner i samme periode i fjor. Nettoinntektene fra finansielle eiendeler var i 2. kvartal 2002 minus 4,1 milliarder. Verdien av aksjene i Nordlandsbanken og grunnfondsbevisene i Sparebank1 Nord-Norge har så langt sunket med henholdsvis 20% og 17% siden årsskiftet. Til sammenlikning har hovedindeksen på Oslo Børs hatt en nedgang på cirka 25% i samme periode.

Både privat næringsliv og det offentlige har over en lengre periode praktisert utsetting av oppgaver. Utsetting av oppgaver er lønnsomt i perioder hvor arbeidsmarkedet er stramt og oppdragsmengden stor. Ulike typer konsulenttjenester har i samme periode opplevd kraftig vekst. I perioder med nedgangstider er imidlertid denne typen tjenester det første som kuttes. Forretningsmessig tjenesteyting, eiendomsdrift og utleievirksomhet hadde hele 50% flere åpnede konkurser i løpet av årets tre første kvartal sammenliknet med samme periode i fjor.

At Nord-Norge har relativt få som arbeider innenfor forretningsmessig- og finansiell tjenesteyting gjør at landsdelen blir mindre direkte rammet av nedganger i denne sektoren i nedgangstider enn landet ellers. Sektoren er imidlertid strategisk viktig for den generelle næringsutviklingen. Det relativt store offentlige tilbudet innen bedriftsrådgivning for nordnorsk næringsliv må ses i lys av dette og den private sektorens relativt beskjedne størrelse. En ytterligere svekking av sektoren i Nord-Norge vil kunne få langsiktige negative konsekvenser for næringsutviklingen landsdelen.

IKT har stadig blitt en viktigere del av all næringsvirksomhet. Bransjen er følsom overfor konjunkturendringer, og bransjen preges av store og raske endringer. Etter en svært sterkt vekst fram til 2000, har frafallet i bransjen vært stort og IKT-sektoren har så langt i år nok en gang opplevd en sterk økning i antall åpnede konkurser. Sammenlignet med årets tre første kvartal i fjor hadde sektoren 34% flere åpnede konkurser i år. Det er delte meninger om bunnen er nådd for IKT-sektoren. Vi vil imidlertid påpeke at konkurransen ikke er så stor som tidligere, på grunn av den sanering som har skjedd det siste året. Det er derfor større muligheter for at de aktørene som er igjen kan drive med overskudd.

Oslo Børs.
Aksjekursindeks og verdipapiromsetning, september 2000 – september 2002

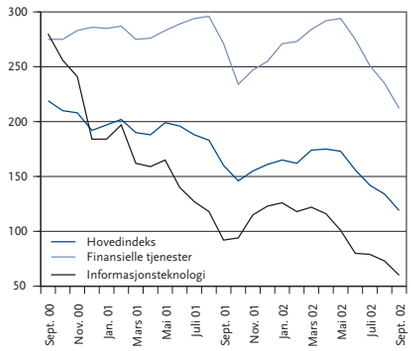

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Oslo Børs

Offentlig sektor

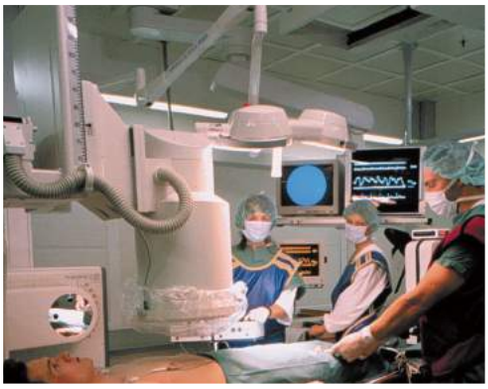

Offentlig sektor kan ikke sies å være konjunkturstyrt, men forbruket i offentlig sektor brukes som virkemiddel for å redusere effektene av konjunktursvingninger. Det har skjedd store endringer i offentlig sektor i de siste 20 årene. Det har vært en sterk sysselsettingsvekst i sektoren, og denne utbyggingen har i stor grad skjedd av kommunene og i kommunene. Utviklingen har medført en betydelig overføring av arbeidskraft fra vareproduserende til tjenesteytende næringer.

Offentlig sektor sysselsatte i 2000 vel 710.000 personer, fordelt med om lag 560.000 i kommuneforvaltningen og 150.000 i statsforvaltningen. Dette betyr at nær en tredel av alle sysselsatte er ansatt i offentlig sektor. Siden relativt mange kommunalt ansatte arbeider deltid, er andelen offentlig sysselsetting målt i utførte timeverk klart lavere. Offentlig sektor betyr mer for sysselsettingen i Nord-Norge enn i landet for øvrig.

Forklaringen på den høye sysselsettingsandelen i offentlig sektor ligger først og fremst i de lange avstandene i landsdelen. For å tilfredsstille bestemte krav til standard og tilgjengelighet i kommunal tjenesteyting, krever områder med spredt bosetting relativt flere sysselsatte enn i tett befolkede områder. Landsdelen har for eksempel 20% av kommunene, men kun 11% av befolkningen. En annen faktor som drar i samme retning er forsvarets høye aktivitetsnivå, spesielt i Troms.

Innslaget av statlig sysselsetting utgjør 20% av sysselsettingen i offentlig sektor i Nord-Norge, og er på samme nivå som for landet som helhet. Troms har et høyt nivå på statlige sysselsatte. Ferske undersøkelser viser[24] at det har vært en betydelig forskyvning i statlige arbeidsplasser fra mer perifere deler av landet og inn til sentrale regioner og byer etter 1980. Nedgangen i sysselsettingen i perifere regioner er på 6% etter 1980, mens sysselsettingen i statlig tjenesteyting på samme tid på landsbasis er økt med 14%. Dette har bl.a. sammenheng med at en lang rekke tidligere statlige funksjoner er gått over til å bli helt eller delvis privatisert. AS-ifiseringen av statlig sektor betyr en fristilling der politiske målsettinger knyttet til driften i noen grad erstattes med markedsretting, effektivitet og profittenkning. Dette har ført til en forskyving av veksten til sentrale deler av landet, spesielt mot store byer og regionhovedsteder. Fra nyttår skal produksjonsenheten i Statens Vegvesen bli et statsaksjeselskap, og ca. 900 ansatte vil jobbe i anbudsmarkedet.

Lokalisering av offentlige institusjoner er viktig for landsdelen. Det har også ført til lokaliseringskamper mellom byene i landsdelen. Bodø og Tromsø har kjempet om administrasjonen for Statens Vegvesen, Helseforetak Nord og administrasjonen for tolldistriktene i Nord-Norge. Videre er mattilsynet lokalisert til Kautokeino, og Vardø får muligens en trafikksentral for den sivile skipsfarten.

Sysselsettingen i offentlig sektor har stor betydning for det lokale arbeidsmarkedet av to spesielle grunner. Offentlig forvaltning sysselsetter mange kvinner. I kommuneforvaltningen er hele 75% av de sysselsatte kvinner. I statsforvaltningen utgjør kvinnene 42% av totalt antall sysselsatte. Til sammenligning er kvinneandelen i privat sektor bare 37%. Offentlig sektor er også meget viktig for rekrutteringen av arbeidskraft med høyere utdanning. I følge folketellingen i 1990 arbeidet 85% av alle med mer en to års universitets- og høgskoleutdanning i offentlig sektor. Offentlig sektor betyr derfor svært mye for en desentralisert sysselsetting av personer med høyere utdanning, noe som har stor

Relative sysselsettingsandeler i offentlig sektor i prosent, 2000.

	Norge	Nord-Norge	Nordland	Troms	Finnmark
Kommunal tjenesteyting	80	80	83	76	79
Statlig tjenesteyting	20	20	17	24	21
Totalt	100	100	100	100	100
Offentlig sektors andel av sysselsettingen, 2001	32	40	39	41	43

Kilde: PANDA og Arbeidsgiver- og Arbeidstagerregisteret.

[24] Ivar Lie (2002): Regionale endringar i statleg sektor. Rapport 2002. NIBR, Oslo.

betydning for tilstedeværelsen av lokal ekspertise. Dette har igjen ringvirkninger på områder som kultur, politikk ja, for aktiviteten i sivilsamfunnet i sin alminnelighet.

Forsvaret er inne i en omstillingsprosess, og en ny utredning skal se på mulighetene for å samle hæren i en landsdel. Med de store investeringene som er foretatt i Indre Troms er det lite sannsynlig at alt flyttes til Østerdalen. Forsyningstjenesten i forsvaret foreslås i en innstilling å samles i et felles lager i Sør-Norge. Dersom innstillingen får gjennomslag vil det kunne bety at opptil 200 stillinger forsvinner fra forsvaret i Bjerkvik, Ramsund, Harstad, Sortland, Bardu og Målselv.

Utbygging og vekst i offentlig sektor har hatt stor betydning for distriktene, og lokalisering av statlige arbeidsplasser har blitt brukt som et distriktspolitisk virkemiddel. På hvilken måte og i hvilket omfang effektiviseringen av offentlig sektor vil slå ut i distriktene, blir svært viktig både for sysselsetting og befolkningsutvikling. I Regionalmeldinga har regjeringen lagt opp til at det tidligere bosetningsmålet for regionalpolitikken oppgis. Opprettholdelse av bosetningen i alle kommuner erstattes av et mål om opprettholdelse av innbyggertallet i regioner og landsdeler. Dersom dette også blir utkommet, kan det trolig forventes en enda sterkere intern sentralisering enn det vi hittil har sett.

Evalueringen av virkemidlene som gjelder for Tiltakssonen i Nord-Troms og Finnmark skal på høring nå. Det er konkludert med at tiltakene har fungert i forhold til målet om å redusere fraflyttingen. Endringen i virkemiddelbruken i Tiltakssonen, som trolig vil bli iverksatt neste år, vil kunne få stor betydning for både sysselsetting og bosetting i Tiltakssonen[25]. Regjeringen ønsker å styrke Tiltakssonen, og det skal våren 2003 legges fram en stortingsmelding om dette.

Kommunenes Sentralforbund (KS) uttalte nylig at norske kommuner har et udekket finansieringsbehov for 2003 på ca. 6 milliarder kroner. KS har i mange sammenhenger pekt på de mange reformene som Stortinget har vedtatt, men som ikke blir fullfinansiert over statsbudsjettet. Den siste i rekken er den nye barnehagefinansieringen som fører til en reduksjon i kommunenes frie midler. Presset på den kommunale økonomi har motivert til en ny debatt om kommunesammenslåing. Med det forslaget til statsbudsjett som foreligger, vil dette presset øke i det kommende året. Det er foreløpig uklart hvor mye det egentlig er å spare på slike tiltak i Nord-Norge grunnet de store avstandene her. Takten i omorganiseringen i offentlig sektor og den politiske behandling av Regionmeldingen kan få stor betydning for sysselsettingsutviklingen og dermed befolkningsutviklingen på sikt.

[25] Det er antydet at satsene i barnetrygden vil bli betydelig økt ut over dagens høye nivå og at nedskrivingsbidraget for studielån vil bli økt fra kr 16.500 til kr 25.000.

Befolkning og arbeidsmarked

Befolkningsutviklingen i Nord-Norge 1951-2002

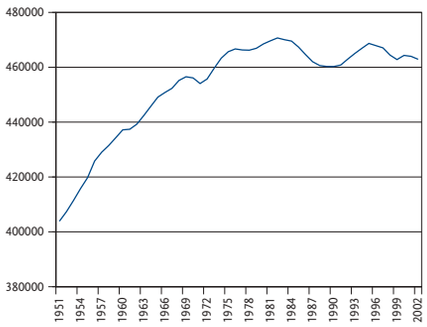

Kilde: NOS Befolkningsstatistikken, SSB 2002

Befolkningsendringer Nord-Norge 1980-2001.

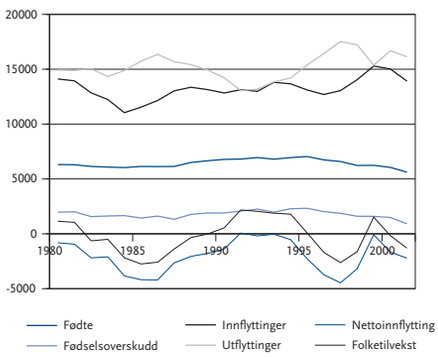

Kilde: Befolkningsstatistikken, SSB.

Befolkningsutviklingen

Nord-Norge hadde i årene fra 1950 til 1982 jevn vekst i befolkningen. I denne perioden økte folketalet fra 403.000 til 470.000 eller med nær 70.000. Etter 1982 har befolkningsutviklingen stagnert og utviklingen er preget av oppgangs- og nedgangsperioder. Folketallet har variert mellom 460.000 til 470.000. I januar 2002 var folketallet i landsdelen nær 463.000. Befolkningsutviklingen i Nord-Norge har etter 1980 vært klart annerledes enn for landet som helhet. Mellom 1982-2002 falt befolkningen med 1,3%, mens befolkningen på landsbasis vokste med 10%. Landsdelens andel av den totale befolkning i Norge falt derfor fra 11,5% i 1982 til 10,2% i januar 2002. Hva ligger bak de markante vekslingen mellom perioder med vekst og nedgang i folketallet særlig etter 1980?

Endringer i demografiske tilvekstfaktorer

Befolkningsutviklingen er bestemt av forholdet mellom antall fødte og døde, ofte kalt den naturlige befolkningstilveksten og av forholdet mellom til- og fraflyttinger til landsdelen, ofte kalt flyttebalansen. Ser vi først på den naturlige befolkningstilveksten, ble balanseforholdet mellom disse størrelsene forrykket meget sterkt i løpet av 1970-tallet. Nord-Norge har i mesteparten av etterkrigstiden hatt en langt høyere fruktbarhet enn i landet forøvrig (NOU 1984:26). I løpet av 1970- tallet sank fødselsraten meget sterkt i Nord-Norge og normaliserte seg på et nivå litt i overkant av landsgjennomsnittet. Landsdelens store fødselsoverskudd dannet i alle år helt fram til slutten av 1980-tallet en buffer som medførte befolkningsvekst til tross for sterk utflytting fra landsdelen (Pedersen 1991). Etter 1980 har antall fødte ligget på rundt 6.000 og fødselsoverskuddet har variert mellom 1.600-2.300. Etter 1995 kan vi registrere en klar nedgang i fødselsoverskuddet og en forsterket nedgang de siste par år. I 2001 var fødselsoverskuddet knapt 900. Dette reflekterer en nedgang i antallet av fødte og en mindre nedgang i antall døde. Nedgangen i antall fødte skyldes først og fremst direkte og indirekte virkninger av en langvarig netto utflytting, men i de siste år også en nedgang i fruktbarheten.

Av figuren over ser vi at den faktor som fram for alt påvirker svingningene i befolkningsutviklingen er flyttebalansen. Et blikk på kurvene som beskriver inn- og utflyttingen viser oss at flytteintensiteten har en periodisk karakter. Perioder med høy flytteintensitet avløses av perioder med lavere flytteintensitet. Dette gjelder både for 1980 tallet, 1990- tallet og etter århundreskiftet.[26] Variasjonene i flyttemønstret i Nord-Norge går hånd i hånd med konjunkturutviklingen. Dette ser vi meget klart om vi studerer variasjonene i utflyttingen. Toppene i utflyttingen følger i hovedsak toppene i høykonjunkturene (1987 og 1997) og utflyttingen faller betydelig i nedgangskonjunkturer. Konsentrerer vi oss kun om de siste årene ser vi tydelig hvordan konjunkturomslaget etter 1997 faller sammen med en redusert nettoutflytting fra landsdelen.

For å ta utviklingen på pulsen skal vi studere endringene i de demografiske tilvekstfaktorer det siste året ved å sammenligne status i andre kvartal 2002 med 2. kvartal 2001. For året som helhet har befolkningen falt med over 800 personer. Sammenligner vi størrelsen på tilvekstfaktorene i de to kvartal er utviklingen i hovedsak mer positiv i 2. kvartal 2002 enn i samme kvartal året før. Landsdelen har en naturlige befolkningstilvekst på 300, som er noe litt mindre enn i samme kvartal året før. Dette skyldes at fødselstallene faller ganske mye (9%), noe som først og fremst skyldes en nedgang i antall fødende, men også en nedgang i fruktbarheten.[27] Dette føyer seg inn i en lang trend. Landsdelen har hatt et fallende fødselsoverskudd de siste 7 årene og dette gjelder både i Nordland, Troms og Finnmark. I alle fylkene var antallet levendefødte i 2001 det laveste på de siste 50 år. Den utviklingen vil fortsette i de kommende år. Vi ser imidlertid at også antall døde faller slik at

[26] Hovedtrekkene i dette flyttemønstret finner vi igjen i alle fylker og både i sentrum og periferikommuner (Høydal 1998, Pedersen og Andersen 1999a).
[27] Nedgangen i antall fødende er både er en virkning av det sterke fallet i fruktbarheten på 1970-tallet og av mange års netto utflytting fra landsdelen. Fruktbarheten har falt etter århundreskiftet, særlig i Finnmark (Befolkningsstatistikken 2001, SSB 2002).

Arbeidsmarked

dette i noen grad modifiserer fallet i fødselstallene.

Flytter vi nå blikket til den mest kritiske demografiske tilvekstfaktoren flyttinger, ser vi at flyttebalansen i forhold til andre deler av landet har forbedret seg i forhold til 2. kvartal 2001. Innflyttingene til landsdelen har økt (107) i forhold til hva som skjedde i 2. kvartal for et år siden, og utflyttingen har minket med 112 personer. Det var fortsatt en liten netto utflytting fra landsdelen, men nettoutflyttingen er godt og vel halvert i forhold til samme kvartal i 2001. Siden fødselsoverskuddet var på 300 og nettoutflyttingen på -183, medførte dette en positiv befolkningstilvekst på 117 mot et befolkningstap på -23 i forhold til 2. kvartal 2001. Nærmere analyser viser at disse tendensene gjelder for alle fylkene.

Et annet trekk vi bør merke oss er den betydning utenlandske statsborgere har for flyttebalansen i Nord-Norge. I andre kvartal kom 31% av alle innflyttere fra utlandet. Nord-Norge har på hele 1990-tallet hatt et betydelig innvandringsoverskudd, dvs. at det flytter flere utenlandske borgere inn enn det flytter ut. I 2. kvartal i år var innflyttingsoverskuddet på over 400 personer. Nettoinnflyttingen fra utlandet er et viktig element for å stabilisere befolkningen i landsdelen. Nivået på flyttingen til og fra utlandet styres dels av norsk innvandringspolitikk, men også av konjunkturene i de andre landene i Norden. I Nord-Norge har særlig sykehus og fiskeindustrien sysselsatt personer vesentlig fra andre skandinaviske land.

En viktig side ved den demografiske utviklingen er de regionale forskjeller innad i landsdelen. Samtidig med at landsdelen etter 1980 har hatt stor utflytting, har det også foregått en sterk intern sentralisering ved en sterk tettstedsvekst og en uttynning i distriktene. Det er klare forskjeller mellom utviklingen i de større byene, de større tettstedskommunene og andre kommuner. De demografiske hovedskillene går mellom sentrum og distrikt.[28] Vi skal her nøye oss med å nevne at i 61% av kommunene i Nord-Norge, og de fleste av disse var distriktskommuner, oversteg antall døde antall fødte.[29] En viktig faktor bak denne interne sentraliseringsprosessen er nedgangen i sysselsettingen i de vareproduserende næringer som i stor utstrekning har en distriktslokalisering, jf analysen i perspektivdelen. Økningen i sysselsettingen har skjedd i tjenesteytende næringer som i stor grad er sentrumslokalisert.

Størrelsen på de demografiske tilvekstfaktorer i 2. kvartal 2001 sammenlignet med 2. kvartal 2002.

	Antall 2. kvartal 2001	Antall 2. kvartal 2002	Endringer 2. kv. 2001 -2. kv. 2002
Folkemengde	463783	462956	-827
Fødte	1503	1373	-130
Døde	1124	1073	-51
Fødselsoverskudd	379	300	-79
Innflytting	2756	2863	107
Fra utlandet	776	884	108
Innenlandsk	1980	1979	-1
Utflytting	3158	3046	-112
Fra utlandet	510	480	-30
Innenlandsk	2648	2566	-82
Nettoflytting	-402	-183	219
Folketilvekst	-23	117	140

Kilde: Befolkningsstatistikken, SSB 2001 og 2002

Vi har nå sett hvordan konjunkturomslaget etter 1997 har satt sitt preg på flyttemønstret på samme måte som ved tidligere nedgangskonjunkturer både på 1980 og 1990-tallet. Nettoutflyttingen har sunket markant. Om nedgangskonjunkturen forsterkes og arbeidsledigheten stiger i de sentrale arbeidsmarkedskjerner på Østlandet, vil dette fort bidra til en ytterligere dempning av nettoutflyttingen fra landsdelen, en utvikling som bekreftes av endringene i flyttebalansen mellom 2. kvartal 2001 og 2. kvartal 2002. Vi skal derfor se nærmere på utviklingstendensene på arbeidsmarkedet.

Arbeidsmarkedet

Samtidig som sysselsettingen på landsbasis har steget både i 2000 og 2001, har ledigheten økt. Nedgangskonjunkturen ser

[28] Disse trekk vil bli nærmere belyst i neste konjunkturbarometer.
[29] I Nordland gjaldt dette for 62% av kommunen, i Troms for hele 71% og i Finnmark for 32% av kommunene (Befolkningsstatistikken 2001, SSB 2002).

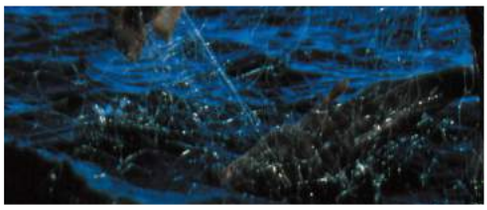

ut til å være langt sterkere en først antatt. I den senere tid har det vært en betydelig økning i bedriftsnedlegginger, konkurser og permitteringer i konkurranseutsatte næringer. Dette har medført en sterk økning i arbeidsledigheten. Ved utgangen av september 2002 var 76.750 registrert som helt ledige. Dette var en økning på 15.500 i forhold til september 2001. Dette tilsvarer en økning på 25% på et år, altså en betydelig økning. En så sterk økning i arbeidsledigheten har vi ikke hatt siden først på 1990 tallet.

Også i Nord-Norge har ledigheten økt, men ikke i samme grad. Her økte antall ledige med 1.117 eller med 15% i forhold til antall ledige i september 2001. De arbeidsledige utgjør nå 3.2% av arbeidsstyrken på landsbasis. I tillegg gikk 8.580 på ordinære arbeidsmarkedstiltak, slik at bruttoledigheten var 3.6% i riket og 4% i Nord-Norge. Selv om arbeidsledigheten har steget sterkere i andre deler av landet, er arbeidsledigheten fortsatt 0,4%poeng høyere i Nord-Norge enn for landet som helhet. Konjunkturnedgangen er også tydelig etter andre konjunkturmål. Antallet av langtidsledige, dvs. personer som har vært mer enn 6 måneder ledig, har økt med 38%, altså sterkere en veksten i ledigheten. Arbeidsledigheten i aldersgruppen 20-24 år er nå nær 6% på landsbasis. I følge beregninger fra Arbeidsdirektoratet ventes ledigheten fortsatt å øke til neste år fra et årsgjennomsnitt på 75.000 i 2002 til 87.000 i 2003. Dette vil innebære at ledigheten i enkeltmåneder vil komme opp mot 100.000.

Antall helt ledige ved utgangen av september 2002

	Ledige	% av arbeidsstyrken	%vis endring ifht september 2001
Nordland	4 359	3,7	16
Troms	2 353	3,0	13
Finnmark	1824	4,8	15
Nord-Norge	8 536	3,6	15
Norge	76 752	3,2	25

Kilde: Månedsstatistikken for arbeidsmarkedet. Aetat 2002.

Yrkesfordelingen til de arbeidsledige er til en viss grad en speiling av næringsstrukturen i fylkene og utviklingen innenfor bransjene hvor disse yrkene dominerer. På nyåret var det særlig innenfor yrkene industriarbeid, annet servicearbeid, bygg og anlegg og merkantile yrker at ledighet var stor. I de siste månedene har imidlertid ledigheten spredt seg praktisk talt til alle yrkesgrupper og også til akademiske yrker.[30]

Samtidig som ledigheten øker, synker etterspørselen etter arbeidskraft. Tallet på annonserte stillinger gikk ned med 20% fra september 2001 til september 2002. I Nord-Norge hadde Nordland en nedgang på 32% og nedgangen i Troms var på 21%. Finnmark hadde imidlertid en oppgang på 20%, noe som trolig gjenspeiler den økte aktiviteten i samband med Snøhvitutbyggingen.

Selv om etterspørselen etter arbeidskraft er nedadgående skjer det likevel stadige nyrekrutteringer. I skjermede næringer er tidene fortsatt gode. Behovet for arbeidskraft kan belyses nærmere ved oppgaver fra Aetats årlige bedriftsundersøkelse.[31] Vi skal først se på andelen av bedrifter med alvorlige rekrutteringsproblemer, dvs. bedrifter som har færre ansatte enn de ville ha hatt om relevant arbeidskraft kunne rekrutteres. Rundt 13% av bedriftene har alvorlige rekrutteringsproblemer. Dette er det samme som på landsbasis. Andelen er svakt synkende for riket og svakt stigende i Nordland og Troms. Det samlede behov summerer seg til 4.300 personer i Nord-Norge og over 42.000 på landsbasis.

[30] Tre av ti jurister som var ferdig uteksaminert i vår er fortsatt uten jobb. En av ti siviløkonomer uteksaminert høsten 2001 var uten jobb etter et halvt år og det samme gjaldt for siviløkonomer uteksaminert ved Handelshøgskolen i Bergen. (Kilde: Nord.no)

[31] Undersøkelsen bygger på et tilfeldig trukket utvalg av bedrifter med mindre enn 100 ansatte. Alle bedrifter med mer enn 100 ansatte er med. Materialet er innhentet mellom februar og mars i år.

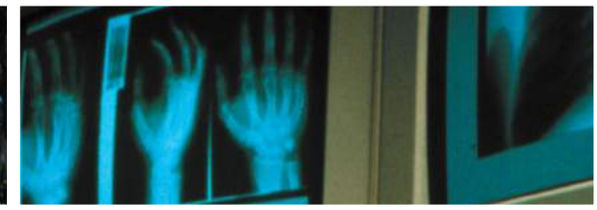

I tabellen under har vi fordelt "etterspørselen" på hovednæringer. Vi har her brukt en annen inndeling. De 5 største byene er gruppert for seg. Dessuten skiller vi mellom sentrums- og periferikommuner. Ved en slik gruppering fører vi sammen likeartede kommuner. Hver av de tre områdetypene framviser særegne etterspørselsprofiler sett i forhold til behovet for arbeidskraft som i hovedsak reflekterer den ulike næringsmessige sammensetningen i områdene.

Ser vi først på etterspørselen i de store bykommunene, er det først og fremst innen finans, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting, og innen offentlig og privat tjenesteyting at behovet er størst. Tallene som står i klamme, er en såkalt stramhetsindikator. Jo høgere stramhetsindikatoren er, jo strammere er arbeidsmarkedet. I de fem største byene er arbeidsmarkedet strammest i finans, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting og i bygg og anlegg. Ser vi på arbeidskraftsbehovet i de 19 sentrumskommunene er behovet størst i offentlig og privat tjenesteyting, i bygg og anlegg og i finans, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting. Arbeidsmarkedet er strammest innen finans, eiendomsdrift og forretningsmessig tjenesteyting, innen bergverk og industri og innen offentlig og privat tjenesteyting.

I de 68 periferikommunene er behovet for arbeidskraft størst innen bygg og anlegg, innen offentlig og privat tjenesteyting og bergverk og industri. Arbeidsmarkedet er strammest innen bygg og anlegg og innen varehandel, hotell og restaurantvirksomhet. Totalt sett, og noe overraskende, er arbeidsmarkedet noe strammere i sentrumskommunene enn det er i de 5 store byene, mens det ikke overraskende er minst stramt i periferikommunene.

Alt tyder i dag på at arbeidsledigheten vil stige ytterligere og at etterspørselen etter arbeidskraft fortsatt vil gå ned. Siden arbeidsledigheten i særlig grad rammer unge mennesker, må det settes inn tiltak som kan bevare deres arbeidsevne og forebygge samfunnsskadelige virkninger av langtidsledigheten som er sterkt økende. I motsetning til i forrige nedgangskonjunktur har en ikke økt nivået på arbeidsmarkedstiltakene til tross for et høyt ledighetsnivå og en sterk stigning i langtidsledigheten.

Udekket behov for arbeidskraft blant bedrifter med alvorlig mangel på arbeidskraft, fordelt på næring. Prosent

	Store byer		Sentrums-kommuner		Periferi-kommuner	
Primærnæringene	-	(0,0)	-	(0,0)	6	(3,2)
Bergverk, energi og industri	5	(1,6)	10	(2,4)	17	(3,2)
Bygg og anlegg	11	(2,6)	29	(1,1)	36	(11,6)
Varehandel, hotell og restaurant	12	1,1)	10	(1,4)	15	(3,4)
Transport og kommunikasjon	2	(0,3)	2	(0,5)	2	(0,9)
Finans/eiendom/ forretningsmessig tjenesteyting	47	(7,5)	15	(5,0)	4	(3,2)
Offentlig og privat tjenesteyting	23	(0,9)	34	(2,2)	20	(1,0)
Totalt	100	(1,8)	100	(2,7)	100	(1,0)

Store bykommuner: 1804 Bodø, 1805 Narvik 1901 Harstad , 1902 Tromsø og 2012 Alta.
Øvrige sentrumskommuner: 1813 Brønnøy, 1820 Alstahaug, 1824 Vefsn, 1833 Rana, 1841 Fauske, 1860 Vestvågøy, 1865 Vågan, 1870 Sortland, 1922 Bardu, 1924 Målselv, 1931 Lenvik, 1942 Nordreisa, 2004 Hammerfest, 2019 Nordkapp, 2003 Vadsø og 2030 Sør-Varanger.
Periferikommuner: Resten av kommunene i landsdelen
Tall i klamme er stramhetsindikator. Kilde: Spesialkjøringer, Arbeidsdirektoratet 2002.

Omslagsfoto: Ola Røe
Bildet viser en Pulsar-maskin som brukes i næringsmiddel-industrien til å kontrollere at rekene er fri for rekeskall.

SpareBank 1 Nord-Norge

www.snn.no

Tett på næringslivet i hele Norge

SpareBank 1 er et forpliktende samarbeid mellom de selvstendige sparebankene SpareBank 1 Nord-Norge, SpareBank 1 Midt-Norge, SpareBank 1 Vest, SpareBank 1 SR-Bank og Samarbeidende Sparebanker AS, samt FöreningsSparbanken i Sverige.

(Samarbeidende Sparebanker AS, eies av 15 sentrale sparebanker lokalisert i sørøst-Norge: SpareBank 1 Gudbrandsdal, SpareBank 1 Gran, SpareBank 1 Hallingdal, SpareBank 1 Ringerike, SpareBank 1 Jevnaker Lunner, SpareBank 1 Vestfold, Gjerpen og Solum Sparebank, Halden SpareBank, Modum Sparebank, SpareBank 1 Nordvest, SpareBank 1 Kongsberg, Rygge-Vaaler Sparebank, Lom og Skjåk Sparebank, Nøtterø Sparebank, Sparebanken Grenland)